

ADATOK A MAGYAR EGYHÁZI ÉNEKLÉS ÉS LEÁNYOKTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A népek istentiszteletének szertartásai között minden időben megtaláljuk a zene valamilyen alakját.

Míg az ókor világában a többi között csupán csak egyik vallásos művészet az istentisztelet zenéje, a keresztyén lelki életben azonban egyszerre középpontba kerül, uralkodóvá lesz. Kétségtelen tény az, hogy a hitújítás a hívek részvételét az istentisztelet gyakorlásába is belevitte azzal, hogy a gyülekezet értelméhez fordulva, az énekeket anyanyelven adta elő, s annak előadásában a jelenlévők részvételét is megkívánta. Igaz, hogy ezzel a cselekedetével a zene a vallási életnek csak kiegészítő részévé szállott alább, mivelhogy a főszerep a hittudományokban képzett egyének: lelkitanítók, papok bibliamagyarázatának, egyházi beszédének és imádkozásának jutott. Ilyeténképpen az egyházi énekek vezetője (előénekes): a kántor az egyházi alkalmazottak sorában csak másodrangú munkakört töltvén be, rangban is a lekipásztor után következett, noha a kisebb gyülekezetben közötté és papja között képzettség tekintetében — a külsőországokbeli akadémiák látogatásának hiányában — leggyakrabban semmi különbség sem vala.

Bizonyos, hogy a protestáns egyházak mindenike súlyt helyezett a gyülekezeti éneklésre, nemkülönben a kántorok feladatköréhez tartozó fiú- és leánygyermekesek oktatására is. Természetes azonban, hogy a vallások haladottabb szellemű árnyalatai ezek szabályozását, illetőleg az oktatás általánossá tételét sürgették. Kétségtelen, hogy a leányok tanítása volt különösen elmaradott; bár Bethlen Gábor a latin iskolákkal szemben a magyar iskolákat lebecsülte, tapasztalván, hogy jóformán sehol sincsen jól megszervezve, nem lévén hozzáértő kezekben az elemi tárgyak oktatása, s ezért sem a fiú-, sem a leányiskolák felállítása és korszerűsítése nem mellőzhető el. Magyar földön az orthodoxusoktól elnyomni akart puritánusok követelése hoztak egy kissé egészségesebb vérkeringést mind az egyházi éneklésben, mind pedig az iskolai tanításban.

I. Kántorok a kolozsvári reformátusság első századában

Alább részletezendő adatanyagom összegyűjtésében az a szándék vezetett, hogy ne csak a legkiválóbb egyéniségek vagy legalábbis vezető helyet betöltött férfiak életét kutassam, hiszen a nagyobb tömeget a kisemberek

alkotják, akik között nemegyszer az élen járóknál is derekabb személyeket különböztethetünk meg, csakhogy bizonyos gátló körülmények megakadályozták, hogy tehetségükhöz mért munkaterülethez juthassanak.

A kolozsvári egyházközségben a XVII. század folyamán több énekesvezetői állás volt megszervezve:

A. az óvári magyar templom szolgálatára:

A Báthori Gábor fejedelem elhatározásából 1609-ben megalakult gyülekezetnek 1612-ben birtokba vett és kijavított szentegyházában megkezdett templomi szolgálat az 1655. évi április 3-i tűzvész pusztításáig tartott. Ettől kezdve azután 30 esztendőre terjedő hézagot kell beiktatnunk, míg nem 1685-re a kivégzett Bánffi Dénes özvegye Bornemisza Kata, a fejedelemasszony testvérnénje ismét fel nem építette a templomot, ez azonban a Habsburg-ház uralomra jutásakor a leopoldi-diploma értelmében 1693. október 10-én a jezsuiták tulajdonába jutott, míg nem az itt félbeszakadt református isteni szolgálat egyelőre a szász reformátusok óvári imaházába tétetett át, s ott a szászokkal párhuzamosan tartották meg egészen 1697. januáriusi megszüntetéséig.

B. a Farkas utcai, vagyis belső templom szolgálatára:

A romokban álló templomot Bethlen az 1622-i országgyűlési végzés alapján hitsorsorainak adományozta. Felépítését I. Rákóczi György 1638-tól 1644-ig hajtatta végre, míg nem a berendezés és felszerelés az 1647. év nyarára készült el. E szentegyház felavatása 1647. június 30-án történt. Azótától fogva csak az időnkénti helyreállítási munkálatok folyamára szakadt meg benne a templomi szolgálat.

C. az óvári szász templom szolgálatára:

Az unitárius egyházközség kötelékéből az 1622. év táján kivált a szász hívek egy része és az orthodox (református) eklézsiához csatlakozott. Számukra templomul Bethlen Gábor 1628-ban ajándékozta az unitárius schola szomszédságában levő pallatiumot (apellatiumot), az adománylevelet azonban csak a következő évben állították ki. A XVIII. század második évtizedére a törzsökös kolozsvári szászok már mindannyian beolvadtak a magyarság kebelébe, s így a pallatiumnak 1716-ban katolikus kézbe való jutásakor más imaház létesítésére számukra már annál kevésbé volt szükség, mivel a Habsburg-terjeszkedés következtében újonnan betelepült szászok, valamint más országbeli németek mind a Luther követői lévén, már 1692-ben belőlük szerveződött meg az evangélikus egyházközség.

D. a Külső-Magyar utcai, vagyis külső templom szolgálatára:

A várfalon kívül élő polgárság számára 1672-re felépült a mai teológia helyén alapjaiból kőből, falaiban pedig fából felrakott templom. Ez az épület mindössze csak tizennyolc évig: 1690. december 16-ig teljesítette hivatását, minthogy ekkor a város felett átvonuló roppant nagyságú tatár had áldozatátul esett. Valószínű, hogy e templomot nem sokkal ezután újra építették, anyaga megint csak fa volt, de az alapok netalán ismét kőből rakattak, helye azonban nem ugyanitt, hanem tovább keletre, a mai kétágú templom mögött a telek malomárok felőli részén vala. Ez azután az 1704. évi kuruc ostrom idején ismét pusztává lett s így csak jó egy év múlva kezdődhetett újra meg benne a szolgálat. E templom azonban az évek folyamán annyira megromladozott, hogy Pataki István városi főbíró és

felesége Babocsai Erzsébet már a templomépítésre gondolva, hagyományozta 1771-ben kelt közös végrendeletükben a tulajdonukba jutott legelső külső templom telkének helyére épített vendégfogadjukat, hogy annak jövedelme a templom megépítésére fordíttassék. Az új, maig is meglévő kétágú templom alapja csak 1829. október 3-án rakatott le, pénz hiányában azonban az építés meg-megszakadva, csak lassan haladt. A régi fatemplom azonban már annyira megromladozott, hogy azt 1845. november 2-án végleg be is kellett zárni, pedig az új még mindig nem volt készen. Annak felavatása csak hét év múlva tartathatott meg.

E. a monostori templom szolgálatára:

Igaz, hogy Kolozsmonostor egészen a múlt század végén történt Kolozsvárhoz való csatolásáig külön közigazgatási egységet alkotott, református egyházközsége azonban a XVII. század utolsó két évtizedétől kezdődőleg mintegy leánygyülekezete volt a kolozsvári eklézsiának. Az itteni szolgálatot II. Rákóczi György szervezte meg, s templomul is maga ajándékozta 1654-ben a tulajdonában levő Zámbó-féle nemesi kúriát. Ez az istenháza azonban csak nagyon rövid életű vala. A tatárok 1658. szeptember 11-én egész Monostor faluval együtt felégették. Újra való létesítése csak 1682-ben történt. Felépíttetője Ghillányi Gergelyné Apaffi Anna, a fejedelem testvére volt. Ettől kezdve néhány évtizedig a kolozsváriak pártfogása alatt folyt itt a templomi szolgálat, mindegyre megakadályozva ugyan a Monostort birtokló jezsuitáktól. Erőszakoskodásuk annyira ment, hogy a templomocskát is lerontották, s ezért az egyházközségbeli szolgálatot is kényszerültek megszüntetni, sőt magát a templom és a papilak telkét is 1755-ben nekik eladni.

A mai templom, amely Kós Károly kiváló alkotása s 1914-re épült fel, már nem folytatása az egykori szentegyháznak, hiszen ez Kolozsmonostoron, mígnem amaz Kolozsvár Külső-Monostor utcájában épült.

F. Valamikor, a XVII—XVIII. század folyamán az ispotálynak is volt külön isteni szolgálata, amelyet, saját papja látott el. Volt-e azonban éneklő kántora is? Adataim erre vonatkozóan mit sem árulnak el.

A. az óvári magyar templom kántorai:

1. Egeresi Mihály déák (eml. 1624-től 1643-ig. †1646-1647-ben.)

A városi adószedők számadáskönyve 1610. december 4-én felsorolja azok névsorát, akikre a kirótt adót megindokolt kérésükre a tanács elengedte. Ugyanis Báthori Gábor rendeletére a református egyházi férfiak ugyanazokban a jogokban részesültek, mint az unitáriusok, s minthogy az unitárius papok, kántorok és más egyházi tisztségviselők adómentesek voltak, ezért ugyanez a jog a reformátusoknak is kijárt. A kedvezményezettek névsorában találjuk 2 frt 25 denariussal Kantor Mihály-t.¹ Az elengedés tehát csakis azért történhetett, mivel Kántor Mihály, vagyis Mihály kántor egyházi személy volt. Az adószedők könyve semmi közelebbi személymegjelölést nem ad, s ezért a megnevezett férfiúról még azt sem tudjuk, hogy unitárius, avagy református vala-e? Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy amikor 1624. december 10-én név szerint is megjelenik előttünk a „Chaluinista Cantor Egeresi Mihal”² nála is a Mihály keresztnévvel találkozunk. Ezért feltételezhető, hogy amikor Báthori Gábor

¹ Dica. 1610. 83.

² Uo. 1624. 18.

fejedelem 1609-ben megalapította a kolozsvári egyházközséget, a templomi szolgálat-hoz föltétlenül szükséges énekeszetűül a püspök hihetőleg a váradi jeles anyaiskolá-ban tanuló kalotaszegi egeresi születésű Mihály deákot, mint jó hangú és zenei érzékű énekest rendelte ide, miként Bethlen Gábor tette a Partiumban iskolamesterként mű-ködött Bánffihunyadi Andrással, akit a püspök 1625-ben a fehérvári székesegyházhoz osztott be kántorul.³ Ilyenképpen nagyon valószínű, e gyülekezet legelső kántora ép-pen Egeresi Mihály. Ugyancsak ő lehetett az a kántor is, akivel kapcsolatban 1622. június 24-én azt jegyezte fel a városi sáfárpolgár, hogy fejedelem „Vrunk Paranczo-lua[n], hōgi Geongeosi Andras (első pap és esperes) es az Cantor ala adatna B(iró) V(ram) 4 loat Feieruarig”⁴ Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszonynak július 1-én tar-tandó temetésére való menetel alkalmával. Bizonyos, hogy a kántort nem az egyház-község képviselőjéül rendelte le a fejedelem, mert arra ott lett volna a másodpap, ha-nem szép énekléséért juthatott számára feladat a temetési szertartásokban. Ezt tanú-sítja a fejedelemasszony temetésekor elhangzott beszédek gyűjteményében levő leírás is, amely szerint „Chorus patrio contillantium (!) ritu, in tres ordines divisus, primum Cassoviensis in pergula Organo veteri substrata, Joannes Trombitas, secundum in sacristia Claudiopolitanus Thomas Egeresi, tertium Saxonicus Paulus Scaevola Can-tores, ordinem et affabre concinnatam vocalem Musicam moderabantur.”^{4/a} Forrásunk a keresztnévet eltéveszti, a személyazonosságot azonban biztosan meghatározza.

Egeresi Mihálynak az 1624. évben történt megjelenésekor az adófizetők összeírása lakását is megnevezi, mégpedig a „Vetus intra”-ban, vagyis a várfalakon belőli óvári fertályban „Lucz Janos Schneider” házában,⁵ 1627—28-ban azonban már más helyen, mégpedig bár ugyancsak az Óvárban, de „Matthes Seüffner” telkén⁶ találjuk. Ekkor fordul elő először a neve után írt „Deak” melléknév, amely legalábbis gimnáziumi végzettséget, illetőleg egynéhány kollégiumi évfolyam elvégzését is bizonyítja.

1629. február 20-án „Ornatissimus Vir Michael Egeresi Cantor”-t tanúként hall-gatták ki egy gyilkossággal végződött utcai diákverekedés tárgyalásakor.⁷ Ugyanebben az évben — úgy látszik — már saját házában lakik, minthogy az adószedők azt je-gyezték fel, hogy „Egeresi Mihali Deak az Caluinistak Cantora haza Adaia ¼ (dica) leüen, k(e)g(yelme)tek halasztá hogi el ne vegiuk az penzt teölle, nemis kerettuk. Restal Adia fl. 4. den.—” Erre a vonásigazítók azt a megjegyzést tették, hogy „Meg kell kernj”⁸

A városi tanács 1611. október 20-i jegyzőkönyvi feljegyzése szerint, amely bizo-nyosan a fejedelem rendeletét örökölte meg, kívánta, hogy „az miképpen az más valláson való atyafiak predikátori mind adózástól s mind egyéb mindenféle tehervi-seléstől immunisok legyenek, az mi vallásunkon levő tanítók hasonlóképpen minden adózástól közönséges teherviseléstől exemptusok legyenek.”⁹ Ez a jog — amint előbb már érintettük — nemcsak a papokra, hanem az összes egyházi szolgákra is értendő, de az adót mégis minden esztendőben kirótták rájuk, sőt ha elengedéséért külön nem folyamodtak, a város közigazgatási közegei igyekeztek fel is hajtani rajtuk. E kény-szergetés véglegesen csak az 1638. évben szűnt meg. Ugyanis a város bírától május 10—13-án kiállított kötelezvény szerint megígérték a fejedelemnek, hogy „az ortho-doxus praedikátorok és kántorok s mesterek házait szabadságban tartjuk, adót rajtuk nem veszünk, sem más teher viselésre azoktól nem kényszerítjük.”¹⁰

Egeresi Mihály deák kántor nevét az 1630., 1632., 1634—36, 1638—43. évekből meglévő adókönyvekben is megtaláltam, de megőrizte még a kalotaszegi nagykapusi református egyházközség úrasztali felszereléséhez tartozó 15,2 cm magas ezüst kely-hecske is, amelynek cuppájára a következő kétsoros feliratot láttam felvéve: In :

³ Sáfár, 1625. 51, 209.

⁴ Uo. 1622. 98.

^{4/a} *Execvlarvm Caeremonialium Serenissimae Principis ac Dominae Dnae Susannae Caroll. Gyulafehérvár, 1624. I. könyv 145.*

⁵ Dica. 1624. 18.

⁶ Dica. 9. és 1628. 55.

⁷ Tszéki jzkv. 1629. 28.

⁸ Dica. 1629. 39.

Megjegyzendő, hogy valakinek háza alatt nemcsak a saját tulajdonát, hanem bérbe vett, avagy természetbeni lakását is értették, azonban Egeresivel kapcsolatosan 1629. évtől kezdődőleg egyetlenegyszer sincsen a házigazda neve megnevezve, sőt halála után feleségét is mindig ugyan-abbán a házban találjuk.

⁹ Egykorú egyszerű feljegyzés az egyházközség levéltárában. — Fekete Mihály: A kolozsvári ev. ref. főtanoda története. 17. — Szász Gerő: A kolozsvári ev. ref. egyház történetének rövid vázlatja. (Névkönyv. 1870. 11.)

¹⁰ EOE X. 154.

HoNoREM : DEI : PÓCVLVM : HOC : EXTRVI : CVRAVIT : MICHAEL : EGE-
RESI : CANTOR : ECCLESIAE — ORTHODOXAE : CLAUDIOPOLITANAE : A : D :
1 6 3 8 5 : IVLY¹¹

Megállapítani nem tudom, hogy Egeresinek mi köze volt a nagykapusi gyülekezethez? Megtörténhetik, hogy eredetileg nem is nekik szánta e kelyhecskét, hanem annak a templomnak, ahol maga is szolgált, s csak jóval későbbben, mint valamelyik ellenséges dúlás következtében leromlott egyháznak adományoztatott a kolozsvári gazdag úrasztali felszerelések közül, amire példát az inaktelki ónkannában s a magyarókereki abroszban és kendőben is találunk.¹²

Sajnálatos körülmény, hogy a városi számadáskönyvek néhány évi kötege egészben vagy részleteiben hiányzik, ezért nem tudom megállapítani, hogy Egeresi pontosan ugyan mikor is végezte be földi pályáját s ezzel együtt egyházi szolgálatát. Sőt ezt megelőzőleg még az sem volt kinyomozható, hogy az építkezésben 1644-re, felszerelésében s berendezésében pedig 1647-re elkészült s ugyanennek az évnek június 30-án felavatott Farkas utcai templom szolgálatára áthelyeztetett, avagy továbbra is az óvári istenházánál maradt-e? Ennek ellenére mégis inkább az utóbbit gyanítom, mint-hogy elmúlását az 1646. esztendő végére, avagy az 1647-ik elejére helyeztem. Elgondolásomat az alábbi adatokra építem.

Az egyházközségi harangoztatási számadáskönyvekből a következő feljegyzéseket jegyeztem ki: 1647. november 9-én „Cantor Mihaly Gier[me]k[é]ne[k] az haro[m] harangott Egyszeőr”, 1649. július 15-én „Cantor Mihaly Giermeők[é]ne[k] az haro[m] hara[n]got Egyszeőr” és 1650. augusztus 24-én „Cantor Mihalne Giermeők[é]ne[k] az három Harangott Egy szeőr”¹³ húzták meg. Minthogy az egész XVII. század folyamán még mindig szokásban volt az embereket származási helyök vagy foglalkozásuk után megnevezni, ezért bizonyos, hogy az itt jelentkezett Cantor Mihály azonos Mihály kántorral, vagyis Egeresi Mihállyal. Ez a három idézet még azt is bizonyossá teszi, hogy legalábbis 1650. augusztus 24-én már Egeresiné a családfő. Ha még tovább nyomozunk, a „Szőlő gyepükről és azok rosszaságáért büntetettekről” készített 1647. évi jegyzékben azt olvassuk, hogy az Óvárból „Egieresy Kantorne fl. 1.” büntettetett meg.¹⁴ Ugyancsak az 1647. és az 1649. évből az adófizetők könyve a Vetus Castrum „Egeresi Mihaly Deakne” adóval megrótt házát sorolja fel.¹⁵ Ezek tehát az asszonyt már az 1647. év végi elszámoláskor is családfőként jelölik meg.

A fenti száraz adatokhoz még egynéhány másikat is csatolhatunk, amelyek Egeresi kántor családjára valamivel több világosságot vetnek. Ugyanis a kolozsvári polgár Csepregi-Turkovic család iratai között s az egyházközség jegyzőkönyveiben előforduló adatokból tudjuk, hogy Csepregi-Turkovic Mihály kollégiumi professzor, majd ugyanitteni lelkipásztornak dédanyja, valamint Diószegi Anna, Ertvein kannagyártó elvált feleségének nagyanyja volt néhai Egeresi Mihályné Teics Kata.¹⁶ Ilyenképpen Egeresi Mihály a Csepregi-ágon nagyon kiváló utódokat hagyott maga után. Már unokájának: Ágoston Margitnak a férje, Csepregi-Turkovic I. Mihály is (†1666—69 közötti időben) értelmes derék ember: városi százférfiú, egyházközségi kurátor, árus ember, török portai követ, aki mások munkáinak kiadásával a régi magyar irodalomtörténetben is nevet hagyott maga után.¹⁷ Fiuk volt II. Mihály (*1663. †1704.), előbb kollégiumi professzor, majd nagy hírű egyházi szónok, ennek fia pedig Ferenc (*1701. †1758.) ugyancsak professzor s a keleti nyelvek kiváló tudósa.¹⁸ Valószínű, hogy Egeresi Mihály fia az az Egeresi Jakab diák is, akinek gyermeke felett 1657. november 14-én húzták meg a harangokat.¹⁹

Bod Péter szerint Egeresi életidejében történt, hogy Geleji püspöktől 1639-ben összehívott generalis synoduson „el-rendeltetett volt az-is közönségesen, hogy Magyar Oskolák állittassanak-fel, a' mellyekben a' Leányi és Aszszonyi rend tanitassék az olvasásra, írásra, Hitnek Ágazatira. Azt is el-rendelték vala, hogy az Alvintzi Péter Gram-

¹¹ A felírást Daróczi Ferenc esperes szíveskedett számomra lejegyezni.

¹² Névkönyv. 1872. 22, 1871. 19.

¹³ Szögedy Gergely deák harangoztatógazda számadáskönyve. (Ekkla levéltárában.)

¹⁴ Szőlőgyepükről és azok rosszaságáért büntetettek jegyzéke. 1647. 835. (Kolozsvári áll. le-
véltár.)

¹⁵ Dica. 1647. 8. és 1649. 35.

¹⁶ „Series rerum” c. konzisztóriális jzkv. 23–24. és az ajtoni birtok iratai az egyházközs.
levéltárában.

¹⁷ RMK I. 800, 879, 1006.

¹⁸ Török István: A kolozsvári ev. ref. collegium története. Kolozsvár, 1905. I. 96–98. és
II. 5–11.

¹⁹ Kovács Máté harangoztatógazda számadáskönyve.

matikája ki-nyomtatassék a' Magyar Oskolák hasznokra."²⁰ Ez a rendelkezés azonban csak a meglévő helyzetnek írásba foglalása, ugyanis a kolozsvári református leányiskola bizonyosan már az egyházközség megalakulása óta fennállhatott, minthogy ismerjük az unitárius leányiskolát és annak 1622-ben elhunyt tanítóját, ezért bizonyos, hogy intézményeikben az orthodoxusok sem maradtak el tőlük.²¹ Mindennek következtében az idézett határozat csak a tantárgyak megnevezése miatt fontos reánk nézve.

Az 1646. június 10-én Szatmárnémetiben tartott nemzeti zsinat a Tiszán inneni és túli meg az erdélyi egyházi kerületeknek szóló rendelkezéssel kimondotta, hogy „ne csak fiu-, de leányiskolák is állittassanak fel ezentul; a leányok olvasni s ha a szülék akarják, írásra is tanittassanak meg”. E határozatot bővebben fejti ki a Geleji püspöktől szerkesztett kánonkönyv, elrendelvén az egyházközségeknek, hogy „fiu- s leányiskolákat kell nyitni; utóbbiak nők vezérlete alatt legyenek, s ha nem találtnak alkalmasak, nős kántorok s kisebb egyházbeli papok is elvállalhatják e tiszte, hogy e leányokat a fiuktól külön oktassák olvasásra, kátéra és ha nekik s szüleiknek kedves dolog lenne, még írásra is”.²²

Meg kell állapítanunk, hogy nincsenek arra vonatkozó adataink, vajon Egeresinek magának volt-e köze a leányok oktatásához, avagy ez csak a nálánál későbbi kántorok kötelességül soroltatott-e? Valószínűnek tarthatjuk, hogy Kolozsvárt ekkor még külön feladatkört alkotott az énekvezetői és külön a leányokat tanítói állás. E két munkaterület hihetőleg csak a későbbi nyomorúságos időkben (netalán takarékosági okokból) egyesítettet.

2. Párnás Miklós (eml. 1653. †1692.).

E kántor személyazonosságát, továbbá szolgálati idejét, sőt hivatali beosztását is feltételes bizonyossággal állapíthatam meg, minthogy a reá vonatkozó források annyira szűkszávuák, hogy keresztnevét is alig ismerik.

Ifjabb Szilágyi Ferenc az egyházközségnek 1829-ben írott történetében Párnást belső, vagyis Farkas utcai kántorként jelöli meg.²³ Minthogy pedig ő csak a „Series rerum” című konzisztórium-i jegyzőkönyv alig-alig megszólaló adatait ismeri, éppen ezért szükséges a lehetőségeket egy kissé jobban megvizsgálunk.

Mindenekelőtt annak valószínűségét kell kijelenteni, hogy szolgálatában Egeresit közvetlenül követte volna, mert hiszen így is négy évtizedig tartott kántorkodásáról tudunk, ennél többre pedig annál kevésbé gondolhatunk, mivel az elmúlt századokban a mainál rövidebb vala az átlagos életkor. Hivatali beosztásának legalábbis kezdetét meg a reá következő évtizedeit azért nem oszthatjuk be az 1647. évben felavatott Farkas utcai templomhoz, mivel az 1650—70-es években itt szolgált énekvezéreként név szerint is ismerjük. Ilyeténképpen tehát mégiscsak arra kell gondolnunk, hogy ha nem is közvetlenül, de talán néhány év múltával ő rendeltetett ki az óvári szentegyház kántorául. Ezt a körülményt azzal bizonyíthatjuk, hogy az eklézsiának e század második feléből reánk maradt néhány számadáskönyve egyetlenegyszer sem ad számot Párnás rendes járandóságainak kifizetéséről. Ezt tehát máshonnan, mégpedig valószínűleg a harmincad jövedelméből s a monostori uradalom terményeiből rendelhetette ki a fejedelem, amint tette azt Jenei István pap és kalotaszegi esperes illetményeivel, mint aki hasonlóképpen az óvári templom szolgálatában állott.

Párnás nevére először az 1653—54. gazdasági évi kvártások számadáskönyvében találtam. Eszerint 1653. augusztus 1-én „Varadj Miklos (főpatronus) Uram eő Kglme paranczolataibol adta[m] Pharnasinak az Classic[us] Cantor[na]k penzt Pataki Szabo Istva[n] által fl. 3.”²⁴ E fizetség okát nem tudjuk; lehetséges, hogy valami külön szolgálatot jutalmaztak vele. A „classicus cantor” kifejezés jelentését csak következtetés útján állapíthatjuk meg. Valószínű ugyanis, hogy a classisokat, vagyis a trivialis, illetőleg vulgaris schola legelső classisának növendékeit tanította az írásra és olvasásra, amiként későbbben látni fogjuk, hogy ekkor már a leányok oktatására is kötelezve volt. Az összehasonlítás kedvéért még megemlítem, hogy az iskolai osztálytanítókat az 1669—70. évi kvártások, valamint az 1712. esztendőbeli kurátorok számadáskönyve

²⁰ Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. 90.

²¹ Herepei János: Az erdélyi leányoktatás első nyoma. Erdélyi Helikon. 1928: 303—09. — Hozman János diák, kolozsvári leányiskolai tanító. EM 1944: 126—28. és e kötetben.

²² SpFüz. 1865: 679, 689.

²³ Szilágyi Ferenc: A kolozsvári evangélica-reformata eklézsia története.

²⁴ Bedj András és Kobzos István kvártások 1653. július 23—1654. augusztus 4-ig számított gazdasági működéséről készített „Regestum Seu Ratio”-ja. 44/A. (Ekkla levéltárában.)

„classicus praeceptorok”-ként nevezi meg.²⁵ Így tehát feltevésünket ez is megerősíteni látszik; jelentése: osztálybeli kántor.

Ettől az időtől számítva, nevére majdnem csak negyven év múlva találunk rája, és ezért nem tudható, hogy az 1655. április 3-i nagy tűzvész után, amióta az óvári templom kerek harminc esztendeig romokban hevert, az egyházközség előljáróságától milyen beosztást is nyert. Mégis valószínűnek tartom, hogy továbbra is a magyar iskola, illetőleg a gimnáziumra előkészítő osztálybeli növendékek oktatása volt a kötelessége; ehhez járulhatott talán még a leánygyermek tanítása is.

Az egyházközség életében nem csekély jelentőségű esemény volt, hogy Bánffi Dénes özvegye Bornemisza Kata az óvári pusztá szentegyházat romjaiból felépítette. Nem valószínű, hogy Párnás újból ide került volna, vagy ha mégis ez a helyzet következett volna be, itteni működése csak rövid ideig tarthatott, minthogy további adataink azt gyaníttatják, hogy élete utolsó éveiben most már valóban a belső templom énekvezére volt. Az erre vonatkozó adatokat az ottani kántorok sorozatában fogom idézni.

3. Debreczeni Mihály (eml. 1696—97.).

A kollégium diákjainak névsorában az iskolai törvényeket 1685 táján aláírt tanulók között van feljegyezve: „Michael Debreczeni satisfecit, cantor factus in Ovár.”²⁶ A törvények aláírása nem mindenkor jelentette a gimnáziumi osztályok egyidejű elvégzését, hiszen nagyon gyakori eset volt, hogy valamelyik más intézetben az átléptetési vizsgát néhány esztendővel korábban már letették, s azóta felsőbb évfolyamokat is hallgattak, most azonban más és más tanárok előadásainak megismerése s így ismereteik gyarapítása céljából jónak látták kollégiumot változtatniok. Ennél fogva az 1685 táján subscribált Debreczeni Mihály lehetett akár olyan diák is, aki a kántorságra már ekkor kirendelhető volt. Ezért nem is lehetetlen felteves, hogy az óvári templomnak 1685-ben történt helyrehozatala után mindjárt is öt tették meg énekvezérnek.

Az egyházközségi jegyzőkönyvben 1692. január 20-án keltezte azt a határozatot olvassuk, hogy „Az Óvári Cantort marasztattya az Ecclia jövő esztendőre Ujfalusi Sámuel és Sz(ent)jobi György Uram által.”²⁷ Az egyházi szolgák évenként való marasztásának Kolozsvárt ez az első emléke, s bárha nevet nem említ, de egészen valószínű, hogy Debreczenire vonatkozik.

Erdélynek a Habsburgok uralma alá történt jutása következtében megváltozott belügyeit szabályozó Leopold-féle diploma a katolikus egyházat is visszahozta Kolozsvárra. Templomul számukra az óvári református szentegyház adatott át, iskolául pedig a mellette levő unitárius scholaépület, a református szászoknak ugyanottani imaházának kivételével. Az átadás — czegei Vass György naplójáról, a kolozsvári vár főkapitánya szerint — 1693. október 10-én, szombaton reggel történt. Az ekkor tartott utolsó istentiszteleten a 129. és a 74. zsoltár hangzott el,²⁸ bizonyosan Debreczeni előéneklésével. E zsoltárok szövege és dallama föltétlenül a Szenci Molnár Albert-féle énekeké lehetett. Ennek utána azonban, hogy az istentiszteletek tartása folytonosságot ne szenvedjen, a konzisztórium elhatározása következtében azt a református szászok imaházába helyezték át, felváltva tartván ott a templomi szolgálatot.

Az ezután következő évekből Debreczeninek két nyugtatványa maradt reánk, mindkettő az 1696. évből keltezte: január 29-ről s október 27-ről. Előbb 2, utóbb 4 öreg, vagyis nagy köből búzát kapott a fizetésében. Ebből következtetve, évnegyedenkénti búzajárandósága két nagy köbőlnyi lehetett. Ezeket a nyugtatványokat sajátkezűleg, mint „Cantor in Ovár”, illetőleg „Cantor Ovariensis” írta alá.²⁹

Az 1689-től kezdődőleg vezetett konzisztóriális jegyzőkönyvben neve először 1696. március 25-én fordul elő. Ugyanis a kurátorok ekkor tartott gyűlése azt határozta, hogy a Debreczeni Mihály kántor uram által megvásárolni óhajtott hegyesdombi három fertály szőlőt eladják neki „becsű szerént perpetue jure örökössön” ... „mind szolgálatyát mind szegénységét meg tekintvén ő kegyelmének.”³⁰ Ez a határozat különösen azért fontos, mert belőle az következik, hogy becsületesen végezte kötelességét és már hosszabb ideje volt az egyházközség szolgálatában.

²⁵ Hosz Pál és Szathmári János quártások Ratioja az 1669. július 14—1670. július 31-i gazdasági évről. 15/B. és a „Rationarium” 1712. október 1-i tétele.

²⁶ „Nomina studiosorum collegii Claudiaci” 12. (Kolozsvári koll. levéltárában.)

²⁷ Series rerum. 3.

²⁸ Czegei Vass György és László naplója. Bp., 171.

²⁹ Eredeti nyugtatványok az ekkla levéltárában.

³⁰ Series rerum. 44.

A konzisztórium a következő évben, vagyis 1697. január 20-án Divini Pál akadémiaikon járt teológust megválasztván református szász prédikátornak, azt határozta, hogy „az Ovári kis templomban az Magyar Isteni szolgálá"-ot megszünteti, hogy „a' Szász aytafiaknak ne incommodallyunk".³¹ Az így munkakör nélkül maradt Debreczenit az 1697. április 21-én tartott konzisztórium gyűlés tanítói működésre utalta. Erre vonatkozólag a jegyzőkönyv azt a határozatot őrizte meg, hogy „A Tanito Aszszonyis el bucsuzvan az Ecclesia szolgálattjátul, Debreczeni Mihály Atyánkfia állitatot a' leányok tanítására."³² Debreczeni azonban mindössze csak másfél esztendeig nem töltött be templomi szolgálatot, mert 1698-ban megüresedvén a külső templom énekevezéri állása, október 12-i gyűlés határozattal oda helyeztetett át.³³

B. a belső templom kántorai:

1. Daróczy András (eml. 1651—65.)

Nagyon valószínű, hogy az 1647. június 30-án felavatott Farkas utcai templom legelső énekevezére is ő vala, jóllehet nevére csak néhány esztendő múlva akadunk reája. Igaz ugyan, hogy mind az 1647., mind pedig az 1648. évi városi adófizetők jegyzéke szerint Farkas utcának valamelyik háztömbjében (Luporum . . . Vicus) lakik egy „Daróczy Andrasne cum filio" nevű adófizető $\frac{1}{4}$ dikányi rovattal megterhelve,³⁴ ezt az adatot azonban mégsem merem erre a kántorra és családjára vonatkoztatni. Ugyanis az adókirovás mindig a családfő nevére történik, s csak az ő halála után írják át az özvegyre.

Az egyházközség levéltárában megvannak a kvártások 1653—54. és 1655—56. gazdasági esztendei számadáskönyvei. Ezek „Daróczy András magyar renden levő kántor"-ra vonatkozólag több feljegyzést tartalmaznak. Az egyikből azt is megtudjuk, hogy már 1651-ben is valóban egyházi szolgálatban állott, ugyanis ennek az évnek november 30. napján adott neki Váradi Miklós főkurátor ruhára való járandóságában 4 sing lakust 18 forint értékben. A továbbiakban pedig sikerült összeállítanom ebben az 1653—54. gazdasági évben kapott járandóságait, mégpedig

kézpénzben:

fizettségül	60 forintot,
fára	6 forintot,
egy disznóra	4 forintot,
posztóra	18 forintot
	<hr/>
összesen:	88 forintot;

természetben:

búzát	8 (nagy) köblöt,
bort	76 vedret. ³⁵

Az 1655—56. gazdasági évben a járandóságok közül a kézpénzjavadalmazásban nincsen eltérés, de a természetbeniek közül a 8 (nagy) köből búzán kívül a dézmálásnál teljesített „scriba"-i szolgálatért külön még 2 (nagy) köből búzát kapott; borjárandósága azonban — bizonyosan szűkebb termés lévén — csak 60 vedernyi.³⁶ A külön-bözetet bővebb esztendőben valószínűleg utánapótlták.

A városi adófizetők 1654. december 8-án összeállított jegyzéke szerint Daróczy Andras Cantor a Media-ban, vagyis a Közép utcai fertályhoz tartozó Király utcában lakott,³⁷ de az 1655. április 3-i nagy tűzvész alkalmával az ő lakóháza is leégett, s ezért — a kvártások számadáskönyve szerint — „Az romlas utta[n] mentt Kantor Ura[m] az hostatba, haz bertt fizetük Eö kglmert f. 4 = Az Utta[n] fogiatuk megh Az

³¹ I. h. 50.

³² I. h. 51.

³³ I. h. 57.

³⁴ Dica. 1647. és 1648.

³⁵ Ref. kvártások 1653/54. 40/B és 6/A, 16/B, 33/B, 34/A.

³⁶ Ref. kvártások. 1655/56. 2/B, 3/B, 7/B, 25/A.

³⁷ Dica. 1654. 9.

Dijosj Uram hazatt Eö kigelmen(e)k Esztendőre, az kinek mosta[n] Terminal Die 7-br az ideje.”³⁸ A belvárosi lakóház — a vonásigazítók számadáskönyve szerint — 1656. december 23-án is még mindig romokban hevert, ugyanis a „Condescensiones Dicar[um] pro Combustis” fejezetben a Media-ban felsorolják „Almasi Ótues Andras házát, amelynek lakója) Daróczi Cantor 1/8” adórovattal.³⁹ Itt azonban megjegyzendő, hogy Daróczi mint egyházi szolga különben sem lett volna adóköteles, csak-hogy a rendes jegyzékbe az ilyen személyeket is felvették, hogy azután egy „Pro ijs quorum Census ex certis Causis Relaxati sunt” című fejezet alatt újra felsorolva, tartozásukat a vonásigazítók elengedjék. Lehetséges, hogy 1657-re e ház már ismét felépült, mivel a december 16-i, majd meg az 1659. évi jegyzék Daróczit ismét csak a Király utcában sorolja fel.⁴⁰ De arra is van adatunk, hogy a vele azonos, bár név szerint meg nem nevezett kántor lakóházán végzett apróbb javítási munkálatok árát 1658. január 26-án fizette ki az egyház harangoztatógazdája.⁴¹

Szolgálati idejének nyomozása közben még a következő feljegyzéseket találtam. Az 1660. esztendei városi dispensator számadáskönyvében március 5-én számolja el, hogy „Elebbi Kantor Daróczi Andras Ur[am] lovat viven posta alá, melliet noha megh hoztak ugian, de nagy rontással, kiert eo kigielme requiralvan az B. Tanaczo, com-mittaltak eo kigyelmek az posta beren küül fizetni eo kigyelmenek három forintot 3./—”⁴² Ez az idézet „elébbi kántor”-ként említi Daróczit, ez a kifejezés azonban semmiképpen sem jelent mást, mint elébb említett kántort, vagyis a postabér elszámolásánál már egyszer említették a nevét. Ezt megerősíti különben a városi törvénykezési jegyzőkönyvnek 1665. december 14-i bejegyzése is, bizonyítván, hogy „Honestus Andreas Daroczi Ecclae Orthodoxae Cantor, mint Debreczeni Bonyhai János plenipotentiarusa”⁴³ még mindig egyházközségi szolgálatban áll.

Szolgálati ideje ettől kezdve legfennebb még három évre terjedett, mivel legközelebbi adatunk 1669-ben a „Magyarok Kántorá”-ul már „István Deák”-ot nevezi meg, sőt — ha nem tévedek — eltávozása, vagy még inkább elhunytja ideje 1669 első felére tehető, ugyanis a kvártások 1669. július 14—1670. július 31. gazdasági évi számadáskönyve szerint utódának fizetését nem egész esztendőre, vagyis négy, hanem csak „három cantorra”, összesen 54 forintban egyenlítették ki, ami azután azt jelenti, hogy a gazdasági év kezdetén már aligha volt itt. De ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy „az magyar kantor házát” 1669. augusztus 28-án javíttatták, szeptember 4-re pedig a „háttulso ház megcsinálása” volt készen.⁴⁴ Ugyanis az ilyesfajta karbahozásokat rendszer körülmények között az új egyházi szolga megérkezése előtt vagy legalábbis szolgálatba lépésének legelején volt szokásban elvégeztetni.

Daróczi érdemes és tekintélyes személyét tanúsítja az a körülmény, hogy Debreczeni Kalocsa János a hollandiai Franekera akadémiáján tanuló teológus 1655. április 6-án tartott „Disputatio Theologicae Anti-Socinianae” című vitaközlésének második részét a többek között Báthai György kolozsvári papnak, Porcsalmi András tanárnak, Daróczi András kántornak és három kolozsvári polgárnak ajánlotta.⁴⁵ E megtiszteltetés Daróczit mindenestre kiemeli a jelentéktelen kisemberek sorából.

Tekintélyesebb egyéniségét bizonyítja az a körülmény is, hogy érdemeiért a fejedelem új nemeslevelet adományozott számára. Tulajdonomban van II. Rákóczi György által Kolozsvárt 1655. évi bizonytalan hónap 6. napján adományozott és ugyancsak Kolozsvárt 1657. szeptember 26-án kihirdetett nemeslevelének eléggé hibásan leírt és nem hitelesített újkori másolata. E szerint a fejedelem a különben is nemes szülőktől származó Daróczi Andrást, a kolozsvári református egyházközség kántorát és általa feleségét: Mátyus Annát, gyermekeiket: Sámuel, Évát, Zsófiát, valamint testvérét: bagosi Daróczi Tamást és ennek leányát: Juditot nemességükben megerősíti, és számukra a következő címert adományozza: „Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area cygnus super coronam auream uno pede stare, altero autem pugionem evaginatum sursum porrectum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornatum. Ex cono vero galeae teniae, sive lemnisci variorum

³⁸ Kvártások. 1655/56. 29/A.

³⁹ Dica. 1656. 53.

⁴⁰ Dica. 1657. 9. és 1659. 9.

⁴¹ Kovács Máté harangoztatógazda számadáskönyve. (Eccl. levéltára.)

⁴² Sáfár. 1660. 5.

⁴³ Városi tszéki jzkv. 1665. 383.

⁴⁴ Kvártások. 1669/70, 7/B, 15/A, 16/B.

⁴⁵ RMK III. 1932.

colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in medio praesentium literarum Nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse Cernuntur.”

Tekintettel arra a körülményre, hogy ennek a címernek a képében a kántori foglalkozásra vonatkozó legcsekélyebb célzást sem találunk, bizonyos, hogy itt Daróczi eleinek ősi címere újítottat meg, amely eredetileg bizonyosan hadbeli tetteiért adományoztatott.

Ennél azonban fontosabbak azok a sorok, amelyek a címerszerző érdemeiről emlíkeznek meg: „Ideo clementer considerantes fidelitatem et fidelium servitia honesti viri Andrae Daroci, Ecclesiae Reformatae Claudiopolitanae cantoris, quae ipse ab aliquot annorum spatio tum in eo, quo adeo praesens fungitur officio aliis etiam rebus fidei et industriae suae concreditus exhibuit et impendit ac in futurum quoque eandem fidem et diligentiam exhibiturum fore se pollicetur.”⁴⁶

E szavakból azt a tanúságot vonhatjuk le, hogy már több év óta hűséges és kötelességtudó szolgálja volt a kolozsvári egyházközségnek; ez a körülmény azután azt az előrebocsátott feltevésünket látszik megerősíteni, hogy e templom felavatása idején már ő teljesítette az énekvezéri teendőket. Így tehát valószínű, hogy a fejedelem netalán már az apjától is kedvelt kántort akarta e nemeslevéllel megjutalmazni. Másik tanulságunkat Daróczi vezetéknevének és testvére lakhelyének egybevetéséből állapíthatjuk meg. Ugyanis a sok Daróc és Bagos helységnevekből kiválasztva azt, amelyik helyrajzilag leginkább összeegyeztethető, a Szatmár megyei Pusztadaróc és Csengerbagos községeket jelölhetjük meg, mint amelyek Szatmár várost és a Szamos folyót közrefogva, egymástól légvonalban csak 14—15 kilométernyi távolságban fekszenek. Ebből azután az következik, hogy Daróczi gyermek- és ifjúkorában a szatmári iskola tanítványa lehetett. De megtörténhetik, hogy tanulását a debreceni iskolában folytatta tovább, minthogy ott 1638-ban egy Andreas Daróczi nevezetű subscribált diákot találtam.^{46/a}

Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában Retteg községnél a birtokosok között — a megyei jegyzőkönyvből kivonatolva — található, hogy Rettegi Daróczi András felesége Mátyus Anna meg Samu nevű fiúk 1650. március 6-án új nemességet nyertek; kihirdettetett 1657. szeptember 26-án.⁴⁷ E közlésbe azonban hiba csúszott be, mégpedig az adományozás éve semmiképpen sem lehet 1650, hiszen az adományozást mindég a legközelebbi vármegyei gyűlésen szabályszerűen ki kellett hirdettetni, más-különbben érvényét vesztené volna, sokkal megfelelőbb az előbb idézett nemeslevél-másolat 1655. éve; azután meg hibás Daróczi kántornak Rettegi előnevet tulajdonítani, amikor ő nem is odavalósi származású, sőt éppen kolozsvári lakos, s a nemeslevél kihirdetése is Kolozsvárt történt. Mármost az a körülmény, hogy 1713-ban meg 1738-ban a rettegi egytelkes nemesek között fordul elő egy Daróczy, 1754-ben pedig Daróczi András neve jelentkezik;⁴⁸ mindez a család netaláni későbbi birtokszerszését gyaníttatja, hiszen az utódok birtoklása, valamint az általuk felvett előnévnek annál kevésbé lehet hatása magára a nemességszerzésre, mivel magában az adománylevélben sincsen semmiféle nemesség birtokuk feltüntetve. Ellenben e monográfiából most már megtudjuk a nemességadományozás keltében eddig nem ismert március hónapot.

Ugyancsak ebből a forrásból értesülünk arról a helyzetről is, hogy a Mária Terézia által elrendelt nemességigazolási perek során a XVIII. században élt Rettegi Daróczi Andrást a magyar continua tábla 1771. január 21-én kelt határozatával kétségtelen nemesnek ítélte a főkormányzók, azonban mivel — az okmányok elégtelensége miatt — az őseivel való közvetlenül folyamatos összeköttetést kimutatni nem tudta, további igazolásra a királyi táblához utasította.⁴⁹

Bánffi Farkas főkormányzóségi tanácsosnak 1773. évi nemességigazolási előterjesztései között a Belső-Szolnok megyei perek során fordul elő „Darotzi Andrae de Retteg Vidua Kristina Vinter” perében hozott határozat. E szerint a család nemességét II. Rákóczi György 1657. szeptember 26-án adományozta Daróczi András és felesége Mátyus Anna, valamint Sámuel nevű fiúk számára.⁵⁰ E Sámuelnek fia András volt, akinek Úregdi Éva nevű feleségétől a nemességigazoló perre utasított András

⁴⁶ A nemeslevél eredetijének hollétét nem ismerem.

^{46/a} Thury Etele II. 115.

⁴⁷ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. V. 509.

⁴⁸ I. h. V. 515. 517.

⁴⁹ I. h. V. 519.

⁵⁰ A referátum a nemeslevél keltéül tévedésből a kihirdetés idejét nevezi meg.

született. Ennek volt özvegye a fent megnevezett Vinter Krisztina. A családnak különben Rettegen nemesi udvarháza s egy zsellértelke, Sajóudvarhelyen pedig három zsellértelke volt.⁵¹ Az utóbbi birtokoska hihetőleg Vinter-réven került a tulajdonukba, minthogy ez az utóbbi család valóban sajóudvarhelyi birtokos volt. Ugyanis Vinter Ferenc Rettegi Vinter Mihályné Hajdu Erzsébet jogán örökölt Udvarhelyen. Ennek második feleségétől: Daróczi Máriától született leánya: Krisztina Daróczi Andrásné vala.⁵²

2. Posoni István diák (eml. 1669—83.)

A quártások 1669. július 14—1670. július 31. gazdasági évi számadáskönyvében találjuk először megnevezve a „Magyarok kántora István Deák”-ot. Szolgálatát valószínűleg az 1669. esztendő második felében kezdte meg, minthogy járandóságát a megnevezett gazdasági évben nem egész esztendőre, vagyis négy, hanem csak három cantorra (évnegyedre) összesen 54 forintban fizették ki.⁵³ Ez ugyanis azt jelentheti, hogy a gazdasági év elején még nem volt az egyházközség szolgálatában. Ezenkívül erre vall az a körülmény is, hogy a quártások 1669. augusztus 28-án „az magyar kántor házá”-nak javítgatásáért, továbbá szeptember 4-én az asztalosnak, „Desi Mihálynak hogy az Kantor hatulso házát megcsinálta”, munkabért fizettek.⁵⁴ Ugyanis az ilyenféle tatarozási munkálatokat — amint egyszer már mondtuk — rendes körülmények között az új egyházi szolgának hivatalba történő lépése előtt vagy legalábbis szolgálatának legelején volt szokásban elvégezteni.

E kántor teljesebb nevét csak a későbbi adatok adják tudtunkra. Deáki Filep János nagy- és kisdobai prédikátor saját kezű feljegyzése szerint: „A. 1657. 10. Augusti Házasodtam meg, I(ste)nemet segítségül híván Colosváratt, el jegyezvén magam[na]k Feleségül Nehai Erdő Sz: Györgyi Nemes Nagy György Arva hajadon Leányát, Annát, ki(nek) fel nevelő s- gondviselő Mostoha Attya volt a' Colosvári Reformata Eccl(ézi)-á[na]k akkori érdemes Cántora Posoni István Ur[am]” (etc.)⁵⁵ E feljegyzés ilyen formán a teljesebb neven kívül azt is tudtunkra adja, hogy Posoni már több éve elhagyva az iskolát, egyházi szolgálatban állott, minthogy mostoha leányának „felnevelő s gondviselő mostoha atyja” volt. Tehát Kolozsvárra történt megválasztása előtt hihetőleg már másutt is szolgált. A további adatok közül az 1678. május 31—1679. május 25. gazdasági évi számadáskönyv „Magyar Kantor Posoni Istvan Ur[am]”-at nevezi meg.⁵⁶ Majd egy 1682. október 28-án Kolozsvárt keltezett végrendelet „Posoni Istvan azon Eccl[ana]k belső Templomabeli Cantora”-ként említi.⁵⁷ Végül az 1682. március 18—1683. december 31-i számadásévi Ratió „Istvan Deak Ur[am], az belső Cantor” és „Posoni Istvan belső Magyar Cantor” néven nevezi meg.⁵⁸ Mindebből bizonyossá válik, hogy az 1669. esztendei István deák azonos az 1683-ban is szolgált Posoni Istvánnal, aki belső kántor vala.

Személyi adatot mit sem tudok róla, csupán annyi bizonyos, hogy felesége erdőszentgyörgyi nemes Nagy Györgynek volt az özvegye. Ezenkívül Posonyi elmúlásának idejét is csak sejtem, hogy az 1683—84. években következhetett be. Ugyanis Sárpataki Mihálynak a szegedi egyetem irodalomtörténeti tanszékének könyvtárában őrzött könyvében a következő tulajdonosmegjelölést találtam: „Ex Donatione Authoris possidet Johann[es] Deaki ab Anno 1683. 14. Junij.”⁵⁹ Deáki tehát csak ezután írhatta be előbb idézett feljegyzéseit, minthogy azonban mostoha apósát 1675. esztendei házasságkötésével kapcsolatosan úgy említi, hogy a kolozsvári egyházközségnek „akkori érdemes kántora”, ebből tehát bizonyos, hogy a feljegyzés idején, amely hihetőleg nem sok idő múlva követte a könyv megszerzésének idejét, már nem élt.

⁵¹ Br. Bánffi Farkas Referatuma. 1773. évi kötet 1483. sz. (A kolozsvári ref. koll. levéltárában.)

⁵² Szolnok-Doboka vm. monogr. VI. 50.

⁵³ Hozs és Szathmári quártások számadáskönyve. 7/B., 15/A.

⁵⁴ I. h. 16/B.

⁵⁵ A szegedi egyetem irodalomtört. tanszéke könyvtárában a RMK sorozatban őrzött Sárpataki N. Mihály: Noé bárkája (Kolozsvár, 1681.) első előzéklapjára kézzel írott feljegyzés.

⁵⁶ Budai Mihály kurátor 1678. máj. 31—1679. V. 25. gazdasági évi számadáskönyvének kivenet. 2/A.

⁵⁷ Ornai János végrendelete. Az egyházközs. levéltárában.)

⁵⁸ Quártások Ratiója. 1682/83. évről. 4/B., 10/B., 11/A., 23/A., 31/A., 40/B., 41/A.

⁵⁹ Sárpataki idézett példánya.

Különben Pozsonyinak járandóságait is sikerült összeállítanom. Ugyanis az 1669—70. gazdasági évben kiutaltak számára:

72 forint szegődséget,
9 nagy köből búzát és
85 veder bort.

Az 1682—83. esztendőben a készpénz és a bor mennyisége nem változott, ellenben búzát 13 nagy köből kapott.

Az 1683 december hónapjának 4. és 6. napján Kolozsvárt tartott zsinat hét kurátort (köztük Bethlen Miklóst) küldött ki „az kolosvári ekklesia és schola igazgatójának, jövedelmeinek és fogyatkozásainak megvizsgálására”. A december 7- és 8-án megtartott vizsgálaton megállapított helyzetét írásba foglalták;⁶⁰ e jelentés számbeli adatainak összege megegyezik a quártások számadáskönyvének részletezésével.

Pozsonyi járandóságait összehasonlítva elődjének jövedelmével, azt tapasztaljuk, hogy összesített készpénzfizetése kevesebb, ezt azután úgy látszik, hogy a konzisztórium a természetbeli járandóságok növelésével igyekezett helyreépíteni. E változás oka föltétlenül az ország helyzetében keresendő. II. Rákóczi György lengyelországi kalandjának a török részéről bekövetkezett megtorlása idézhette elő az általános leromlást, hiszen mint a jelentés egyenként felsorolva a különböző fejedelmi adományokból évenként bevárható jövedelmeket, majdnem mindenkinél az a helyzet, hogy „mind megh járt a disturbiumigh, már oda vagyon, nem adgyák megh”. Egyedül a kolozsvári dézma, a malmok s a birtokok jövedelme volt annyiban biztos, amennyiben „isten áldása vagyon” s „a tatároktul el (nem) tapadtat[ik]”.⁶¹

Külön figyelmünkre kell azonban méltatnunk, hogy Daróczi készpénzjövedelmében a szegődség csak 60 forint vala, míg Pozsonyinnál ugyanezt már az 1669—70. évben 72 forintban találjuk meg. E 12 forintos többlet jelentőségteljes magyarázatát a következő, majd pedig az azutáni kántor adatai között találjuk meg, megtudván belőlük, hogy ez a leányok tanításáért járó fizetség. Egyházközségünk kebelében tehát ez az első biztos adat, amely egyenesen meg is nevezi a rendszeres leányoktatás folyamatos megtartását.

Az előbb már említett 1683. december 4-i kolozsvári zsinat határozatai között még azt is találjuk, hogy „az mind edyik s mind másik kollégiumban lakó deákságh, hogy az templomban való éneklés alatt veszteg ül, illetlennek látjuk; annál is illetlenebbnek penigh azt, hogy nem énekelnek, ezért ezután szép módgyával fennállva a kurátorokkal edgyütt énekeljenek, azt végeztük, és hogy profeszszor uraimék az deáksággal elkövettesék, ezen végezésünk által demandáljuk.”⁶² E zsinat határozatai azután az 1684. március 25-i fogarasi országgyűlésen kihirdetettek, tehát az egyházban törvényerejűre emelkedtek. Az idézett pont semmi esetre sem lehet újítás, hanem az istentiszteleti rendben beállott elfajzás megigazítása, amely azután nemcsak a buzgóság emelését, sőt a kántorok feladatának megkönnyítését is szolgálta.

3. Párnás Miklós (eml. 1690. †1692.)

E kántor egyházi szolgálatát az iskolánál, valamint az óvári templomban kezdhette meg. Pozsonyinak 1683 táji halála után onnan kerülhetett át a Farkas utcába. Itteni szolgálatának kezdő idejét nem ismerjük. Reája vonatkozó első adatunkat az ezer kis köből búzaadó 1690. esztendei összeírása tartalmazza, felsorolva a „Luporum in tra Moenia”-ban lakó „Parnas Kántor” nevét is.⁶³

Majd a konzisztórium 1692. március 16-án tartott gyűlésében vele kapcsolatosan azt a határozatot hozta, hogy „a' melly fizetést a' Leányok tanításatul az Eccla a' Cantoroknak rendelt volt, mint hogy Cantor Parnas Uram a' Leányokat nem tanítja, eö Kegelmének azt tovább az Eccla meg nem adgya”.⁶⁴ Úgy látszik, hogy Párnás ekkorra már elöregedett, elbetegesedett, s bizonyosan csapások is érték, ami miatt azután el-

⁶⁰ Kolosvári Sándor: Történeti apróságok a múltból. EPrK 1874: o 52—54, 61—62. és Török István: A kolozsvári ev. ref. coll. története. I. 55—58.

⁶¹ EPrK 1874: 53, 62.

⁶² I. h. 1874: 239.

⁶³ 1690. évi adóösszeírás. 92. (Klt)

⁶⁴ Series rerum 5.

mulasztgatta a tanítói teendőik végzését, most azonban a kurátorok határozatára mégiscsak megígérhette a tanítást, minthogy ugyanennek az évnek április 27. napján tartott gyűlés előbbi határozatát megmásította, kikötötte azonban, hogy „eö Kegelme mind a' Templombann a' tanitaskor, mind maga házánál tanityta a' Lei(á)nyokat, nem taxálván, kivált a' szegény emberek Leányit, hanem kinek a' mit fizetni akar, jóakarattýra bizvánn, mint hogy ezért fizeti eö Kegelmének az Eccl(esi)a.”⁶⁵ Ez a határozat különösen fontos azért is, mert adataink anyagából — a leányoktatás meglételen kívül — ennek alapján állapítható meg, hogy a leányok tanítása kétfelé történt, mégpedig a vasárnapi oktatás a templomban, a naponkénti pedig a tanító házában, amely ekkor egyúttal az iskola szerepét is betöltötte.

Az egyházi iratok következő adata 1693. február 22-én jelentkezik. A kurátorok gyűlése ugyanis azt a határozatot hozta, hogy tiltakozni fog a városi tanácsnál, amiért jogot formálnak „néhai Cantor Parnas Uram javainak decimájához, ki Ecclesiasticus lévén sem magára, sem bonumira nincsen semmi jussa a' Városnak.”⁶⁶ Ebből a határozatból tehát azt is megállapíthatjuk, hogy Párnás nem sokkal ezelőtt halhatott meg. Elhantolásának idejét valóban meg is találjuk a szabócéh számadáskönyvében a temetésekből befolyt jövedelmek elkönyvelésénél. Eszerint ugyanis 1692. december 28-án „Párnás Uram temetesetől Per(cipiáltunk) flo. 2.”⁶⁷ Minthogy pedig özvegyéről sehol sincsen emlékezet, hihető, hogy felesége őt megelőzve hunyt el. Az 1691. esztendei november hónap 15. napján feljegyezve csakugyan találunk is egy bizonyító adatot. Ugyancsak a szabócéh számolta el: „Debreceni Parnas Miklosne Aszo(nyom) teme(tésétől) per(cipiáltunk) flo. 2.”⁶⁸ Ez az adat azután érdeklődésünkre annyival is inkább számot tarthat, mivel magának Párnás kántornak származási helyét, valamint keresztnévét is tudunkra adja. Minthogy pedig a kurátorok védelmükbe vették Párnás hagyatékát, nagyon valószínű, hogy leszármazottak maradtak utána.

Forrásaink tulajdonképpen nem is nevezik meg Párnás működési helyét, de abból a körülményből, hogy a belvárosban s éppen a Farkas utcában lakott, továbbá, hogy eltemetése után hét nap múlva, vagyis 1693. január 4-én a konzisztórium gyűlése azt a határozatot hozta, hogy „Pro tempore két Deákokat kell állítani, egyiket a' Farkas utcai, másikat a' külső Templombann — a' fizetésekrül gondot visel az Eccl(esi)a,”⁶⁹ bizonyos, hogy Párnás, mint érdemes, régi szolga a belső kántori tisztségnek lehetett viselője.

4. Vámfalusi Márton (eml. 1696. †1710.)

Valószínű, hogy a Párnás halála után pro tempore kántorul rendelt deákkal azonos a most megnevezett Vámfalusi Márton.

A kollégium diákjainak az iskolai törvényeket aláírtak és ezzel egyidejűleg felső évfolyamokba lépettek névsorában az 1686. esztendő táján találjuk „Martinus Vámfalusi satisfecit, rect(or) Gyalaiens(is).”⁷⁰ Mint kollégiumi alapítványos (alumnus) diák az 1689. május 25-én elhunyt Szathmár-Némethi Mihály kolozsvári pap és kolozskalotai esperes temetésére kinyomtatott kántóra latin nyelvű verset szerzett.⁷¹ Körülbelül 1690-ben búcsúzott ki a kollégiumból és vitetett Gyaluba az iskola rektorául. Bizonyosan szép hanggal és zenei érzékkel megáldott diák, s Párnás halála után a kollégium professzorai ezért gondolhattak e derék tanítványukra. Gyalu Kolozsvár közelében lévén, Kézdi-Vásárhelyi Matkó István kolozsvári lelkipásztor és esperes belső szolgálatra onnan könnyen berendelhette, hiszen az is lehetséges, hogy a szokásos három esztendei külső szolgálata már amúgy is lejárobán volt.

Vámfalusi kolozsvári szolgálatának kezdetét tehát az 1693. év első hónapjaira helyezhetjük. Eleinte bizonyosan csak kisegítő énekvezérül alkalmazták, s csak egy-két év eltelte után kaphatta meg a teljes fizetést. Ezt az időpontot azonban nem tudjuk megtalálni, minthogy mint rendes kántornak neve először csak egy 1696. február 11-én s egy 1697. március 1-én kiállított nyugtáján jelentkezik, ezeken ugyanis „esz-

⁶⁵ I. h. 6.

⁶⁶ I. h. 8.

⁶⁷ Szabó céh exactorainak számadáskönyve. (ENM)

⁶⁸ I. h.

⁶⁹ Series rerum 7.

⁷⁰ Nomina studiosorum. 13.

⁷¹ Reánk maradt egyetlen példánya a Farkas utcai templom papi székének hátrára felsze-

tendőre való buzabeli fizetés"-ül egyébként 12 nagy köből buza átvételét ismerte el.⁷² Ugyanezekben az években neve mint „Vámfalusi Márton Ur[am] a Cantor Dezmai Scriba” ismét jelentkezik,⁷³ ezért a teljesítményéért azután díjazása járt. A dézmálásnál való feladatára a kurátorok gyűlésének 1695. július 17-én írásba foglalt quártási utasításából következtethetünk. Ennek IV. pontja szerint a quártás „dézmálásnak idején mindenki asztagban in gelinis mennyi kalongya vagyon és csépléskor vagy méretéskor mennyi számú kalongyából mennyi szem jött be, szorgalmatosan feljegyezze és a scriba cantor is, ki a dézmán is bona fide tartozzék kiadni a kalongya számrul való regestrumot, hogy számadáskor quartas uram jobb móddal igazolhassa ratióját”.⁷⁴ Tehát a kántornak kötelessége volt a dézmálásnál a helyszínen összeszámolni és regestrumba írni a tizedbe jutott búzakévék számát s bizonyosan a beszolgáltatók nevét is, ellenőrizve a learatott mennyiség utáni pontos beadást, „mint hogy akármely szorgalmatosan vigyázzon is mind a dézmán levő scriba cantor, mind quartas uram, mind a csűrbiro, de lehetetlen, hogy fogyatkozás ne essék, kivált némely emberek a dézmálásban való csalárdságok miatt.”⁷⁵ Ugyanilyen kötelessége volt a bor dézmálásánál is: „A mi ekklesiánk számára jutott dézma mustnak pedig egész számarul és mennyiségérül a dézmán levő scriba cantornak computalt regestruma szerent curator uraméktól . . . quietáltassa magát” a quártás.⁷⁶

E mellékjövedelmecskét jelentő kötelességén kívül a kántornak természetesen főfeladata volt az istentisztelet énekszolgálatának ellátása. Emellett, illetőleg ezzel összefüggésben találjuk a konzisztórium 1697. november 17-én hozott határozatában foglaltakat, kimondván, hogy „ennek utánna Cantor Uraimék, de obligatione a' Scholai ifjúságot exerceállyák az éneklésben, Professor Uraimékkal ö k(egyelmek)kel edgyet értvén, és jo rendben vévén ezt a dolgot; Azomban az Introitus éneklésis, ez után a' Templombeli be menetelkor vétessék fel Vasárnapokon, és kijövetelkor is ne mulassza el az ifjúság az éneklést.”⁷⁷

Vámfalusival személy szerinti kapcsolatban találjuk az egyháztanács 1700. március 28-án hozott határozatát, kimondván, hogy „A' melly hetvenkét forintot s tizenkét köből buzát a' T. Consistorium rendelt a' Belső Cantorok fizetésében, tettzett azt olyan conditioval ö Kglknek meg adni, ha a' Leányokat taníttják. De mint hogj most Bls Cantor Vámfalusi Márton Atyánk fia arra nem érkezik, ö kglnek az Eccla azt a' tizenkét forintot s két köből buzát meg adgja, ha szintén a' Leányokat nem taníthattya is; ugj mindazáltal, hogj vasárnapokon a' Leányok tanítására benn maradgjon T. Praedikátor Uraimékkal edgjütt és a' Scholai Iffiuságot avagj tsak egj hétben edgjszer az éneklésre taníttsa, edgjett értvén abban a' T. Professor Uraimékkal ö kglkkel edgjütt. De ez a' fizetés ö kglmek után levő Cantoroknak soha más képpen, hanem ha a' Leányokat taníttják, ki nem adatik; hanem léssen fizetése pénz fl. Ung. nro 60. Buza Cub. maj. 10.”⁷⁸

Posonyi kántor után most már Vámfalusinál találtuk meg a még határozottabb nyomot, amely a leányok oktatását a kántorok feladatkörébe utalta. Nem ismerjük azt a konzisztóriumtól is méltányolt elfoglaltságot, amely miatt Vámfalusi a leányoktatói kötelezettség alól felmentve, külön díjazását mégis csak folyósították, azt azonban látjuk, hogy e feladatra más, új munkaerőt állítanak be mind a belső, mind pedig a külső templommal kapcsolatosan.

1695. április 24-én „Az tanito aszszonyoknak fizetések leszen 3 öreg köből buza, hat magyar forintok, bort rendes fizetésében az ekkla nem ígér, hanem ha Isten bőven ad, bort is szakasztnak. Ex consensu Curatorum.”⁷⁹ Ezek az első női tanerők, akikről tudomásunk van. Működésük azonban, legalábbis a belvárosi tanítóasszonyéknak nem sokáig tartott, hiszen amiként Debreceni Mihály óvári kántornál láttuk, kerek két esztendő múlva, vagyis az 1697. április 21-én kelt határozat szerint „A tanító Aszszonyis el bucsuzván az Ecclesia szolgálatyátul, Debreceni Mihály Atyánk-fia állitatot a' leányok tanítására”,⁸⁰ azonban e beosztásában ő is csak másfél eszten-

⁷² Az egyházközs. levéltárában. A számadási mellékletek között.

⁷³ Néhal Stenczel András 1695–97. évi quártási Ratiójának kivonata. 1/A. (Uo.)

⁷⁴ Series rerum. 30., idézetemet azonban Török István: Adatok a kolozsvári ev. ref. egyház-köztség XVII. századi történetéhez TT 1896: 419–35. c. közleményéből írtam ki.

⁷⁵ I. h.

⁷⁶ Series rerum. 55.

⁷⁷ I. h. 67.

⁷⁸ I. h. 28.

⁸⁰ I. h. 51.

deig maradt, minthogy 1698. október 12-én a külső kántori állásra helyeztetett át.⁸¹ Ennek következtében a kurátorok gyűlése egy, előtűnk szokatlannak tetsző határozatot hozott, mégpedig 1699. június 9-én „Hidelvi Szűcs János harangozó uramnak a leányok tanításáért rendelt a T. Consistorium pénzt fl. 6. buzát metr. nro 24, oly conditioval, hogy ő kglme a tehetetlen emberek gyermekeitől ne erigaljon és az ecclesia szükségében a hová lehet s tisztitől érkezhetik, szolgáljon.”⁸² Az új tanítóról tehát megtudjuk, hogy Hidelvéről való szűcs mesterségű harangozó, aki Kolozsvár polgárságának tanulságából következtetve, a scholában bizonyosan maga is járt egy-néhány osztályt. E határozaton különben azért mégsem kell meglepődnünk, hiszen a XVI. századbéli Németországban az elemi oktatás éppen a harangozók, mint alsó-fokú egyházi tiszttségviselők, kezébe volt letéve.

Természetes, hogy Hidelvei Szűcs János nem volt nagy képzettségű tanító, s úgy ha mai értelemben vett módszere nem is lehetett valami kiváló, de Kolozsvár polgársághoz tartozván s azonkívül az egyházi vezetőkkel való állandó érintkezés közben csiszolódván, az egykori kívánalmak szerinti feladatának is megfelelt, ez ugyanis nem állhatott másból, mint ami a Geleji Katona István püspöknek 1639-ben kiadott s már előbb említett rendelete is tartalmaz, vagyis „El-rendeltetett volt az is közönségesen, hogy Magyar Oskolák állittassanak-fel, a' mellyekben a' Leányi és Aszszonyi rend tanittassék az olvasásra, írásra, Hitnek Ágazatira.”⁸³ Bizonyos tehát, hogy alkalmazása oktatástörténetünkben nem egyedülálló jelenség, hiszen e városnak elsőként ismert leánytanítója is, az 1624-ben elhunyt unitárius Hozman János diák is eredetileg kádármester vala.⁸⁴

Vámfalusi kántor életviszonyairól van egynéhány apróbb adatunk. Tudjuk ugyanis, hogy saját háza, vagy talán inkább majorja volt Külső-Közép utcában, amely 1699-ben két forint adóval rovatott meg.⁸⁵ Azután meg sejtjük, hogy könyvszerető ember vala, könyvtárának egyik kötetét ugyanis a kollégium nagykönyvtára őrizte meg; ennek bejegyzése szerint: „Ex singulari amore Compatri Charissimo Dno Vámfalusi dono dedit Michael T. Csepregi Claudiop. A. 1698 die 3. Julij mpria.”⁸⁶ Csepregi Turkovics Mihályról, aki ekkor kolozsvári lelképásztor volt, bizonyos, hogy vele is jóbarátságban kellett lennie. Azután a kollégiumi életben Csepregi netalán tanítója lehetett Vámfalusinak, az egyházi életben pedig előjárója.

Vámfalusi halála eléggé korán „circa primum Augusti A. 1710” következett be.⁸⁷ Bizonyosan az a hatalmas méretű pestisjárvány vitte el, amely Kolozsvárt is bőségesen szedte áldozatait. A szabócéh által eltemetettekről vezetett számadáskönyv szerint 1710. augusztus 4-én „Temet(tük) el Vámfalusi Márton uramat, per(cipáltunk érette) flo. 1.”⁸⁸ Elhunytakor özvegye siratta, akinek még 1703-ból, 1706-ból és 1708-ból eredő tetemes mennyiségű: 252 frt készpénz és 25 veder borbéli járandóságátalálékát 1711-ben egyenlített ki az egyházközség.⁸⁹

C. az óvári szász templom kántorai:

1. Spekelius Mihály (eml. 1634-től 1653-ig.)

Bedj András és Kobzos István quártásoknak 1653. július 23-tól 1654. augusztus 4-ig terjedő időről készített számadáskönyvében 1653. augusztus 5-én feljegyeztetett: „Mivel I(ste)n eő Sz. felsege az eőregh Szasz renden leveo Kantorunkat ez vilagbol ki szolitvan, az ki helieben Cantorkodot Lenart Deak nevü, adta[m] neki K(e)g(elme)tek paranczolattiból fl. 5.”⁹⁰ Minthogy ugyanez a diák, további szolgálatáért 1654. január 15-én, vagyis 5 hónapra s 10 napra 4 forintot kapott, feltételezhető, hogy az előbbi

⁸¹ I. h. 57.

⁸² I. h. 59.

⁸³ Bod Péter: Szmirnai Szent Polikárpus. 90.

⁸⁴ Herepei János: Az erdélyi leányoktatás első nyoma. (Erdélyi Helikon. 1928: 303–09.) – Hozman János deák kolozsvári leányiskolai tanító. (EM 1944: 126–28.)

⁸⁵ Dica. 1699.

⁸⁶ B. 224. sz. könyvtári jelzéssel.

⁸⁷ Series rerum. 103.

⁸⁸ A szabócéh exactorainak ratiója. (Az ENM levéltárában használtam.)

⁸⁹ Series rerum és Rationarium c. számadáskönyvek.

⁹⁰ Quártási számadáskönyv. 1653/54. évről. 35/A.

5 forintot 6 vagy 7 hónapi időre utalták ki, tehát az öreg kántor 1653 január, február hónapjában lett munkaképtelenné, elmúlása ilyenképpen az esztendő első felében következett be. A személyazonosság további nyomozásához fel kell még használnunk az 1664. esztendei egyházközségi leltárkönyvnek azt a tételét, amely arról számol be, hogy „Anno 1654 die 16 Martij Vas Andrásné vött volt Váradí Miklos Ur[am]tol⁹¹ Szappan Utcában, Ecclesiánk számára szász Cantorrol maradtott egj. házat.”⁹² E két adat tehát azt adja tudtunkra, hogy az 1653. év első felében elhunyt öreg rendű szász kántor a Szappany utcában lakott, tehát csakis ennek segítségével állapítható meg, hogy a városi adókönyvben található neve nem a szász unitárius kántorra vonatkozik. Ugyanis az adatok között az 1642. évtől kezdődőleg egészen 1652-ig a Longa Moeniában, vagyis a Magyar utcai fertályban, amelyhez a Szappany utca is tartozott, találjuk „Polcz János h(ázát,) Ibi Cantor Mihali Ecclesiastica Per(sona) 1/8” dicával megróva. 1653. december 4-én ugyanitt a Polts János-féle házban „Ibi Cantor Mihalyne Relicta Cantoris”.⁹³ Nos, tehát ez az 1653-ban elhunyt „Mihály kántor” a Polcz János-féle házban lakott, sőt már 1634- és 1635-ben is ott jelent meg, mint „Mihaly Deiak Kántor fl. 1 den. 75” adóval megróva. Őt azután a vonásigazítók abban a névsorban, amely a „Suplicatoria Relaxaltunk” címet kapta, már „Michael Specelius Szaz Cantor fl. 1. den. 75” rövidtallal nevezték meg.⁹⁴

Hihető, hogy ő volt az 1628-ban szervezkedett református szász egyházközség legelső kántora, hiszen adatainkat csak hat évnyi távolság választja el a történelmi eseménytől.

2. Lénárt deák (1653—54.)

Néhai Spekelius Mihály elerőtlenedése, majd halálával megüresedett kántori állásba, amint előbb már megállapítottuk, Lénárt deákot hihetőleg 1653 január vagy február hónapban állították be az énekvezéri teendők elvégzésére. Ez a diák valószínűleg a kolozsvári református schola felső évfolyamait hallgató szász ifjú volt. Szolgálatáért 1653. augusztus 5-én kapott 5 forintot, majd 1654. január 15-én Váradí Miklós főkurátor kántoroskodásáért 4 forintot adott.⁹⁵ Ekkor azután megbízatása meg is szűnt. Csupán kiegészítő kántornak tekinthetjük.

3. Textoris Tamás (1654—57.)

Az 1653. július 23—1654. augusztus 4. számadásévi Regestumban Bedj András quartás 1654. január 1-én azt a kiadási tételt jegyezte fel, hogy „Szamsondi György szekeresnek, hogy az Szasz kántorét ment, fizettem fl. 4 den. 50,” ugyanekkor „Regeni Vargha Jánosnak, az ki a szász kántorét ment útiköltségre fl. 3”-at, másnap ugyanőneki megint csak fl. 3-at adottott Váradí Miklós főpatrórus.⁹⁶ Ezután hozzákezdett a lakásról való gondoskodáshoz. Január 15-én fizettek „Gaszner Istvánnak ház bérben, melib[en] az mostani Szasz Kantor lakik fl. 8” 44, De ebből attam az Tölczeresnek Szöcz Pál által, ki az Gazner István házának ablakat megh csinaltatta fl. —” 56.” Külön fizetett még a szász egyházfinak „Szöcz Pálnak, hogy ablakokat meg foldozta den. 56”-ot, ugyancsak őneki egy szekér fa felvágásáért den. 91-et. Majd január 10-én azoknak, „kik az uj Cantort hoztak az szasz Ecclesiában, fogattanak egy szekerest az portekaja alá,” fizettek érte fl. 12-t. Ezek után január 11-én „Sámsodi György az szász kántorral meg érkezvén”, adtak neki szekerbérben fl. 4 den. 50. Január 16-án már valamivel többet tudunk meg róla: minthogy „az Mostani Uy Szasz Kantor[na]k kit ez esztendöb(e)n Ivedeczról hoztanak” adtak egy 23 vedres átalag bort fl. 10 értékben, elhozataláért pedig den. 8-at fizettek.⁹⁷ Ebben az idézetben megnevezett Ivedecz a mai Jövedicsnek (Belleschdorf) mondott Kisküküllő megyei, luteránus vallású, szász lakosságú kisközség régi elnevezését találjuk (1319-ben Juedeech).⁹⁸ Február 14-én fára

⁹¹ Egyházközségi főpatrórus.

⁹² 1664. évi vagyoneleltárkönyv. 6/B.

⁹³ Dica. 1642, 9; 1643, 9; 1647, 5; 9; 1648; 1652, 9; 1653.

⁹⁴ I. h. 1634, 31; 1635, 32, 43.

⁹⁵ Az 1653/54. évi quartások számadáskönyve. 35/A.

⁹⁶ 1653/54. évi quartások. 41/B, 42/A.

⁹⁷ I. h. 41/B, 42/A, 45/A, 35/B.

⁹⁸ Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei. (Deér-Gáldi: Magyarok és románok. I. 222.)

fl. 4-et, március 31-én készpénzfizetségben fl. 4-et, június 11-én pedig fl. 12-t, április 10-én „Az Szasz Nation leveo Cantorunknak Thomas Textorisnak buzat adtam Salariumaban Cub. maj. 2.”⁹⁹ Ez az egyetlen adatunk, amely e kántor nevét tudunkra adja. Ezen kívül még azt jegyezték fel róla, hogy a quártás április 17-én fl. 8-at fizetett a szekeresnek, mivel a kántor „egietmássért visszament Ivedeczre”.¹⁰⁰

Ezeket az apróság adatokat is szükségesnek tartottam felsorolni, mert világosan láthatjuk, hogy a kúrátorok még a másodrendű egyházi tisztviselőkről is messzemenőleg gondoskodtak.

Az ezután következett tizenöt gazdasági évből mindössze csak a 1655. augusztus—1656. júliusi esztendő quártási számadáskönyve maradt reánk; ebben a „Szasz Nacion Levo kantor” megjelölés ötször fordul elő anélkül, hogy nevét is megmondták volna, mégis hihető, hogy alatta még mindig Textorist kell értenünk, jóllehet tudjuk, hogy itteni összes szolgálata csak rövid időre terjedett.

Az 1653—54. esztendei számadáskönyv szórványos adataiból nincsen lehetőségem Textoris évenkénti járandóságait összeállítanom, ellenben az 1655—56. esztendei fizetését az alábbi elszámolási tételekből tudjuk meg: a „Szasz Nation Levo kantornak esztendore valo fizetese, az kinek Terminal minden Eztendoben ideje” . . . , ez alatt tehát valószínűleg a polgári év kezdetét kell értenünk, minthogy szolgálata is január 10-én kezdődött. Ez a körülmény most már csakugyan Textoris személyével való azonoságát bizonyíthatja.

„Kez penz fizetese	fl. 40 =
8 szingh kiznicz(er)re	fl. 6 =
Fara	fl. 6 =
Köver diznora	fl. 4 =
Somma	fl. 56 =
Buzabeli fizetés	köből 8 V.—
Jövendo szolgálatarais adtunk köblöt	2 V.—
Bort percipialt V(edret)	60 V.—” ¹⁰¹

Valószínű, hogy a lutheranus vallást követő ivedecsi gyülekezetből hozott kántor továbbra is az evangélikus hitben maradván, felfogása nem egyezett meg a szász renden levő főpap: idősebb Graffius Gáspár hitelveivel, minthogy — Schaser szerint — a kolozsvári szász gyülekezetben Graffius az első, aki prédikációival és az úrvacsorának Kálvin értelme szerinti kiosztásával a lutheránus egyházközséggel a kálvinizmust megkedvelte és az áttérést előkészítette.¹⁰² Schaser néhány téves megállapítást tartalmazó tanulmányából azonban lényeges jelenségekppen kell kiemelnünk, hogy idősebb Graffius Gáspár csakugyan a kálvinista hitnek volt a hirdetője, s csak a vidéki lutheránus szász gyülekezetből utána pótoltt egyik-másik pap meg kántor akarta volna az itteni gyülekezetet az evangélikus hitnek megtartani. Tehát Textoris a megjelölt ok következtében, hihetőleg már az 1657. esztendő első felében szűnt meg kolozsvári kántor lenni.

4. *Petelei Husz István* (1657—84?).

A „Series rerum” című egyháztanácsi jegyzőkönyv 1693 november 13-i határozatában „Petelei István Uramnak harminchét esztendőök alatt valo igaz és hűséges szolgálattját meg tekintvén”, időhatározást adja tudunkra, majd 1695 június 19-én arról emlékezik meg, hogy „Petelei Uram majd negyven esztendőktül fogva hűséggel szolgálta a’ Reformata Szász Eccl(ézsi)át.”¹⁰³ Tehát akkor, amikor a XVII—XVIII. századokban legtöbbször még napnyi pontossággal szokták az életkort, vagy a szolgálati időt kiszámítani, alig képzelhetjük el, hogy különösen az első meghatározás csak odavetett évszám lenne. Tekintettel pedig arra a körülményre, hogy az 1682. március 18 — 1683.

⁹⁹ 1653/54. évi quártások. 35/B, 6/B.

¹⁰⁰ I. h. 35/B.

¹⁰¹ 1655/56. évi quártások. 2/B, 4/A, 7/B, 26/A, 37/A.

¹⁰² Schaser, Jo. Georg: Das Wiederaufleben der evang. luther. Kirche zu Klausenburg. (Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. IV. — 1945. 65.)

¹⁰³ Series rerum. 16, 29.

december 31-i elszámolási időről készített quártási számadáskönyv a szász kántor szegődéségi járandóságának első negyedévét (kántorát) május 6-ban állapítja meg,¹⁰⁴ bizonyos, hogy szolgálati idejének is május 6. táján kellett kezdődnie, hiszen a régi rendtartás alapján 1695. július 17-én konzisztórium határozattal megállapított quártási utasítások X. pontja szerint: „Ekklesiasticus sallarista uraiméknak, praedicatoroknak, professoroknak, cantoroknak, conventiojok szerint, ... esztendejek mikor kezdődik és mikor terminálódik és regestrumban vévén, az ekklesiába exhibeálja és az ekklesia könyvébe beiratván, ... pénzbeli fizetésök ... ő kglmeknek cantoronként adassék ki.”¹⁰⁵ Tehát ha 1655. május 6-án kezdette volna meg kolozsvári kántorkodását, abban az esetben 1695. június 19-én már másfél hónappal el is múlt volna a negyvenéves szolgálata, viszont az 1693. november 13-i határozattal egybevetett 1656. május 6-át azért nem fogadhatjuk el, mivel az 1655–56. gazdasági évről megmaradt számadáskönyv, ha a szász énekvezért név szerint nem is említi meg, ellenben kántorváltozásról sem jegyez meg semmit, ennél fogva tehát Peteleinek föltétlenül 1657. május 6-a táján kellett a szász gyülekezetbe beköszöntenie, s illetéknéppen az elől idézett határozatok keltezésekor az egyiknél nem egészen fél évvel kevesebb, a másiknál pedig valamicskével kevesebb, mint két esztendővel kisebb volt a szolgálati idejének meghatározása, ez pedig különösen az utóbbi körülírásnál nem mondható lényeges eltérésnek.

Petelei Husz István, mint neve is mutatja, az egykori Torda megyei Peteléről (német neve: Birk, latinos fordítása pedig: Betula) származott. Ezt a falut, amely a Maros mentén Szászrégentől 7 kilométernyire délre fekszik, mindenfelől magyar református községek veszik körül s ezért Petelei előtt nem is lehetett ismeretlen sem a magyar nyelv, sem a református vallás. Eppen ezért nem ütközhetett nagy nehézségbe, hogy 1665. május 1-én Stephanus Betulensis néven a kolozsvári református konzisztórium előtt nyilvánosan kötelezvényt (reverzálist) adjon, amelyben öt pontban foglalva, hitet tett a lutheranus vallás elhagyásáról és az orthodoxa religióban való hitéről és ennek vallásáról, amiről egyidejűleg kiállított saját kezű fogadalomlevele tanúskodik.¹⁰⁶

A quártások számadáskönyvükben feljegyezték, hogy az egyházközség korcsmárosa 1669. augusztus 7-én kezdete meg az egyik hordó bort. „Ebből conferáltak Curator uraimék az Szász Kántor Lakodalmára Ur(narum) Nro. 5.” Valószínűleg a csapraütés idején tartották meg az esküvőt, minthogy utána azt jegyezték meg a számadást készítőik, hogy ebből a hordóból „marad ki árulásra Ur(narum) Nro. 65”. Ezt bizonyítja az augusztus 5-i számadási tétel is: „Vettünk Curator uraimék paranczolattyyokból Szász Kántor Lakodalmára egy tagh hust két forintot”, valamint „Szász Kántor lakodalmara Conferalt az Eccl(ész)ia Cub. 1” búzát.¹⁰⁷ Menyasszonya Schirmer Kata, aki valószínűleg második felesége. Peteleinek 1689. július 22-én Kolozsvárt magyar nyelven írott végrendeletében¹⁰⁸ tétetik róla név szerinti megemlékezés. E végrendeletből különben azt is megállapíthatjuk, hogy e kántorunk után egyetlen gyermek sem maradt.

Anyagi ellátmányai a következő adatokból állíthatók össze: „A. 1670. A. 1670. intra spatiu[m] toti[us] Anni ... az Szasz Kantor[na]k attaj[m] egy Esztendore valo fizetését hatva[n] forintott fl. 60. Buzat ... levált Cub: Maj. Nro 8. Szászok Kántorának Stephanus Husz[na]k fizetesebe[n] atunk Bort. Ur: Nro 60.”¹⁰⁹ Ugyanez a javadalma-zása volt az 1682–83. gazdasági évben is; e mellé azután minthogy „Szasz papunk nem volt s eő kge vitte az szolgálatot” az 1682. év szeptemberéig kapott még készpénzt fl. 25 den. 50; nagy véka búzát 3; veder bort 30.¹¹⁰

Ezután azonban papi szolgálata egyelőre megszűnt, minthogy a quártások számadáskönyvéből 1682. szeptember 12-én arról értesülünk, hogy Benei György „Szász Praedikatorért ment Segesvarra”, majd szeptember 19-én „ide hozvan az szász Praedikatort, fizettem az szekeresek[ne]k ... f. 18.” Az új pap: Harthman (Hertmany) Márton¹¹¹ azonban csak nagyon rövid ideig maradhatott a kolozsvári eklészia kötelékében.

Peteleinek, vagy amint saját maga írja: Pettelyei-nek megmaradt egy saját kezűleg írott emlékeztetője. Ennek azt a címet adta: „Az Reformata Kolosvari Szász

¹⁰⁴ Quártások 1682/83. számadáskönyve. 22/B, 23/A.

¹⁰⁵ Török István: Adatok a kolozsvári ev. ref. egyházközség XVII. szdi történetéhez. TT 1896. 419–35.

¹⁰⁶ Eredeti Okirat a ref. ekkla levéltárában.

¹⁰⁷ Quártások 1669/70. évi számadáskönyve. 4/A, 8/A, 16/B, 31/A.

¹⁰⁸ Végrendelet az egyházközs. levéltárában.

¹⁰⁹ Quártások számadáskönyve. 4/A, 7/B, 15/A.

¹¹⁰ Quártások számadáskönyve. 5/A, 10/B, 22/B, 23/A, 40/B, 41/A.

¹¹¹ I. h. 29/B, 10/B, 40/B.

Eccl(ézsziána)k Orthodoxus Papjai kik egy nehány Esztendők[ne]k el folyásig alatt voltak és az Reformatus Magyar Püspöktől ordináltattak, kiket en tudok, ezek.” a negyedik sorszám alatt felsorolja: „T. Petellyei Husz Istvan Uramot ordinalta T. Horti Ur[aj]m az Fejervari Generalisba ide Papn[aj]k.”¹¹²

Bod Péter a „Smirnai Szent Polikárpus”-ban leírja, hogy „Horti István a' Fejervári Sinodusban 1684-dik Eszt-ben, egyenlő akarattól választott Püspökségre”.¹¹³ Valószínű tehát, hogy Peteleit ezen a gyűlésen avatták pappá, bárha az sem lehetetlen, hogy Horti idejében Fehérvárra még más évben is rendeltek generalis synodust. Ennek az 1684. évi pappá rendelésnek netalán ellene mondana Schaser adata, szerinte Petelei 32 évi kántorkodása után lett pappá.¹¹⁴ Ezen az alapon tehát 1688- vagy 1689-ben történt volna a felavatása, bárha tudjuk, hogy 1688-ban a generalis Küküllőváron tartott, ¹¹⁵ 1689. július 22-én pedig Petelei már mint a kolozsvári református szász eklézsia pappja készítette végrendeletét.¹¹⁶ Ezért kántorkodásának véghatárát mégiscsak nagyobb valószínűséggel tehetjük az 1684. évre.

Petelei mint pap 1695. június 19-ig teljesített szolgálatot, ekkor azután tisztességes nyugdíjba vonult, sőt érdemeire való tekintettel lakásán, amely az eklézsia háza volt, továbbra is meghagyták.¹¹⁷ Hihetőleg 1705-ben hunyt el, minthogy özvegye 1706. május 4-én férjhez ment a lutheránus vallású Roth Mátyás posztókészítő mesterhez.¹¹⁸

5. Nemesi András (1694—96?).

Petelei papságra történt rendelésének idejétől kezdve egészen 1694 nyaráig kántorkodott férfiak nyomára nem sikerült reáakadnom.

Nemesi András neve csak egyetlenegyszer fordul elő, mégpedig a Series rerum című konzisztórium-i jegyzőkönyvben. Az itteni bejegyzés olvasása kissé bizonytalan: ugyanis lehetne Németi is; Szilágyi Ferenc az egyházközség történetéről írott munkáskájában Nemesi-nek olvassa.¹¹⁹ Mi is inkább ezt fogadhatjuk el, mivel szász nemzetiségű férfiúról lévén szó, származását és így nevét is bizonyosan a Nagyküküllő megyei Nemes (németül: Niemesch) falu nevéől kölcsönözhetette.

A kolozsvári szász református egyházközség szolgálatába az 1694. év nyarán állíthatták be, ugyanis ugyanennek az évnek november 7. napján tartott konzisztórium-i gyűlés azt határozta, hogy nevezett kántor évnegyedenként „tizenkét magyar forintot” kap készpénzfizetésül. Az eddigi szolgálatát mindössze egy negyedévninek tudják be.¹²⁰

Semmi egyéb emlék nem maradt fenn róla, annyi azonban bizonyos, hogy itt nagyon rövid ideig kántorkodott. Hite bizonyosan nem egyezett az itteni szász gyülekezet református szellemével.

6. Gergelyfalvi Bálint (1696—1700.).

Neve csak nyugtatványairól ismeretes. Származásilag bizonyosan az Alsó-Fehér megyei Gergelyfája (németül: Gergersdorf) községből való.

1696 őszén teszik meg kántornak. Ugyanis november 5-én keltezett nyugtatványának hátlapjára a quartás azt jegyezte fel, hogy „Az Uj Szasz Cantor qui(e)tantiaj”. Ekkor 6 forint 30 denarius készpénzt és 2 nagy köből búzát vett át. Majd 1697. február 27-én 2 köből és május 21-én 8 véka búza méretett ki számára.¹²¹

¹¹² Petelei memorialeja az ekkla levéltárában.

¹¹³ Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. 131.

¹¹⁴ Archiv. IV. (1845.) 65.

¹¹⁵ Bod Péter. 133.

¹¹⁶ Ref. ekkla levéltárában.

¹¹⁷ Series rerum. 29.

¹¹⁸ A lutheránus egyházközség anyakönyve. (Az evang. ekkla papi hivatalában.)

¹¹⁹ Ifj. Szilágyi Ferenc: A kolozsvári evangélico-reformata eklézsia történetei.

¹²⁰ Series rerum. 26.

¹²¹ Az ekkla levéltárában levő nyugtatványok.

7. Szücs Benedek (1700.).

A kurátorok gyűlése 1700. március 7-én azt határozta, hogy „Lévén a' Szász Reformata Ecclesiának egjéb szükségi között Cantorra is szüksége; Tettzett a' T. Consistoriumnak arra a' hivatalra meg fogadni Szüttz Benedek Atyánkfiát, hogj hiven és tisztességesen szolgáljon. Fizetése léssen kész pénz fl. 48 · negjvennyóltz Magjar forint. Buza Cub. nyolct öreg köből . octo Cubuli. Bor Urnar. 48 · negven nyolct veder bor. E' mellett a' Sidai fél hold szölöt is kezében botsáttya a' T. Ecclesia. Ház felöl is provideal az Ecclesia.”¹²²

Róla még csak egyszer történik említés, mégpedig 1700. augusztus 1-én, ekkor ugyanis „Excessusai” miatt a konzisztórium atyafiságosan megintette.¹²³ E rendetlenkedése hihetőleg részegeskedés lehetett; esztendejét valószínűleg emiatt nem is töltötte ki.

8. Dipsei Ordas András (1701.).

Származása a Beszterce megyei Dipse (németül Durrbach) faluból eredt. Tanulását a kolozsvári református kollégiumban fejezte be. Az iskola törvényeit itt mint Andreas Dipsei 1697 táján írta alá.

A szász kántorságra kirendelt Dipsei Ordas András járandóságát a kurátorok gyűlése úgy határozta meg, hogy évenként kap készpénzt 35 m. frt-ot, búzát 4 nagy köböllel, bort pedig 25 vederrel. Együttal ígérte a konzisztórium, hogy fizetését kiegészíti, sőt növelni fogja, ha magát a szabály szerinti esküvéssel az egyházi szolgálatra lekötelezi, és tisztségét hűségesen végzi. Dipsei ezt meg is cselekedte („Quod etiam fecit”), azonban az utólagos bejegyzés azt örököltette meg: „Sed dein ut perfidus nequam Ecclesiam fusit et se clam subduxit.”¹²⁴ Úgy látszik, hogy ezeket az egymást hamarosan felváltó ifjakat a 1695. évben Kolozsvárt szervezkedett evangélikus szász egyház kebelébe visszaszívta.

9. Kupás András (1702—05.).

Az új szász kántort az egyházközség 1702. január 1-én tartott gyűlésének következő határozatával alkalmazta: „Mint hogj a' T. Refr. Szász Ekklesiában Cantorságra kéz be adással, senkitől nem kényszerítettven maga kényén kötelezte magát Kupás András. Azért a' T. Consistoriumnak tettzett nekie azon szolgálattjáért fizetést rendelni e' szerint: Pénzt fl. nro 35. Buzát metr. nro 40. Bort urnas vini nro 40. Ez alább meg irt reversalissa szerint. Hogy ha e' szerint lévén fizetése, magát ugj nem viseli, mint az Ecclesiabeli szolgálához illik, és ha az Ekklesiát némely ez előtt valo rossz emberek szokása szerint oda hadná; a' T. Ekklesia akár holott, mind maga személyéhez hozzá nyulhasson, mind pedig Jozságához maga arra rendeltetett emberei által, és az satisfactionem kezéhez vehesse s magát ad compensationem laesi juris sicc contentaltathassa, és András nevű Fiát a Refr. vallásban neveltesse, a' mint maga éltében is oda kötötte.”¹²⁵

1706. augusztus 19-én már mint Holló Imre előtt való szász kántort említi a kurátorok gyűlése.¹²⁶

10. Holló Imre (1705—16.).

A „Series rerum” című egyháztanácsi jegyzőkönyvben olvassuk: 1706. augusztus 19-én „A T. szász reform ekklaban fogadtatott cantorságra Holló Imre atyánkfia, arra a fizetésre, a melyre az előtte való cantor Kupas András azon tisztbe állított volt.”¹²⁷ Valószínű, hogy az előző évben már próbaidőre itt vala alkalmazásban, mert a gond-

¹²² Series rerum. 66(

¹²³ I. h. 70.

¹²⁴ Series rerum. 72.

¹²⁵ Series rerum. 79.

¹²⁶ I. h. 99.

¹²⁷ Series rerum. 99.

nokok számadáskönyve szerint 1705. évre is fizetést kapott.¹²⁸ A jegyzőkönyv 1708. november 30-án felsorolja az egyházközségnek azokat a tisztviselőit, akiknek járandóságával az eklézsia hátralékban van. Közöttük találjuk 16 veder borral Hollót is.¹²⁹ De hogy ezután is még itt szolgált, mutatja az egyházi épületeknek 1714. évi városi hivatalos összeírása; e szerint „Cantoris Reformator[um] Saxonum Emerici Hollo Domus Integrae: 1.”¹³⁰ Adatunk van rá, hogy 1715. március 12-én is vett fel fizetést, 1716-ban pedig azt tudjuk meg róla, hogy „a szász kántor[na]k jóllehet most nem szolgál, ha restituáltak hivatalyában kántorára, ha penigh ne[m] restituáltak, Restantiájáb[an] imputáltak fl. 9“ 00.”¹³¹

III. Károly király rendeletének végrehajtója Steinville tábornok az unitárius egyház ellen 1716. március 30-án kezdette meg a támadást, ez azután egészen augusztus 26-ig tartott. Ez alatt az idő alatt — valóban nagyon csekély kivétellel — minden ingó és ingatlan javától megfosztotta.¹³² Valószínűleg ekkor történt az Óvári szász templomnak is a jezsuiták részére történt végleges lefoglalása is, jóllehet az óvári református templomnak és unitárius főiskolának 1693. október 10-én történt átadásakor czegei Vass György kolozsvári főkapitány már a leghatározottabban kijelentette, hogy a szászok templomát nem adják, mivel soha nem is ígérték, s így a meg egyezésben sincsen benne.¹³³ Igaz, hogy a jezsuita rend subregensénél történt hivatalos tiltakozásra azt a választ nyerték, hogy „mi azon Templomot erőszakkal el nem vettük, senkit abból ki nem űztünk, hanem a Reformatus Szász Praedikator halálának alkalmatosságával a megh nevezett Templomnak Ajtaja nyitva és záratlan maradván, mi mint magunk Jóságát bezártuk és mind addig meg sem nyitjuk, míg a Felsőleges Romai Császártól megh nyitattása iránt Prantsolatunk nem jő.”¹³⁴

Eközben a szász evangélikus egyházközség is megalakult, Holló azonban bár a reformátusoknál állás nélkül maradt, mégsem ment át hozzájuk. Ezt bizonyítja a számadáskönyv 1720. március 4-én keletkezett bejegyzése, amely szerint „Holló Imre Ur[am] temetése alkalmatosságával ment ki fl 4 // 89”.¹³⁵ Tehát a református egyházközség mint saját halottját temettette el.

Özvegyét az 1721. évi városi adójegyzék említi a Belső-Farkas utcában, így: Holló Imréné háza utáni hátraléka 1 frt. 02 den.¹³⁶

D. a külső templom kántorai:

1. Fejértói János (eml. 1677—79. és 1682.).

Feltételezzük, hogy talán ő volt az 1672-ben felépült külső templom első kántora, noha nevére először csak az 1678. május 31—1679. május 25-i gazdasági évi számadáskönyvben akadtam reája: „Magyar Kántor Fejertói.”¹³⁷ Tekintettel arra a körülményre, hogy ugyanekkor a belső kántor Posonyi István vala, Fehértói csakis a hóstáti istenházának lehetett az énekvezetője.

Fejértói származására nézve azt állapíthatjuk meg, hogy magyarországi eredetű lehetett, minthogy Erdélyhez legközelebb eső ilyen nevű hely- és helységnév Biharban meg Szabolcsban fordul elő. Neve különben a kolozsvári református kollégiumnak 1668-tól vezetett diáknévsorában nem fordul elő, ellenben a debreceni főiskolában a törvényeket 1643-ban aláírt Georgius Fejertói, 1655-ben Andreas Fejertói, 1658-ban Johannes Fejertói nevű diák hallgatta a felsőbb évfolyamokat.¹³⁸ Közülük az elsővel lehetett azonos az a Fejertói György görgényszentimrei prédikátor, akinek neve 1661. május 15-én fordul elő.¹³⁹ A most felsorolt névsort egy másik névvel is kiegészíthetjük;

¹²⁸ „Rationarium” 1705, 1710—15. (Az ekkla levéltárában.)

¹²⁹ Series rerum, 103.

¹³⁰ Jakab Elek: Kolozsvár története. II.

¹³¹ Rationarium, 1715, 1716.

¹³² Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. I. 186—98.

¹³³ Czegei Vas György naplója. 173.

¹³⁴ Jakab Elek. III. 232.

¹³⁵ Rationarium, 1720.

¹³⁶ Exaktorok számadáskönyve. 1721. 36. KLt.

¹³⁷ Budai Mihály kurátor 1678/79. 1^{vi} számadáskönyvének kivonata. 2/A.

¹³⁸ Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. II. 116, 122, 128.

¹³⁹ A kolozsvári ev. ref. főtanoda ... Értesítője az 1873/5. tanodai évről. 99.

ugyanis Felvinczi Sándor leydai teológiai hallgató 1669. november 15-én tartott vitaközését a többek között Fehértói János kassai orgonistának is ajánlotta.¹⁴⁰ E névvel kapcsolatosan kíséreljük meg a személyazonosság kikutatását.

A Wesselényi-féle összeesküvés elfojtásával egyidőben megindult a hajsza a felső-magyarországi elégületlenek ellen is, s mivel a császári udvar egy csapással kettős győzelmet akart aratni, a nemzet szabadságáért való megmozdulásokat Bécs legelőbb is a protestánsok teljes megsemmisítésével kívánta elfojtani, azt hirdetvén, hogy minden elégületlenségnek ők az okai. A megindult üldözések kíméletlenségét a világi főembereknek Erdélybe menekült nagy tömege bizonyítja a legjobban, s bár az egyháziak eleintén helyben maradva, szembenéztek a történeendőkkel, azonban Kassa központtal ellenük is megindult a támadás. A bebörtönzések napirenden voltak, a pozsonyi, kassai vésztörvényszékek pedig a legkegyetlenebbül működtek. 1671. június 5-én pozsonyi útja közben Nagyszombat határában meghalt a megidézett öreg és beteg Czeglédi István kassai magyar pap,¹⁴¹ s ettől kezdve rohamosan szédelt elárult gyülekezete is. Így folyt ez mindenütt északkeleti Magyarországon. Sárospatakon maga II. Rákóczi György özvegye, a rekatolizált Báthori Zsófia lépett fel üldözőként: 1672 elején a papok, professzorok, az iskola diákjai, sőt még a nyomda is menekülni kénytelen. Mindannyian Erdély felé igyekeztek: Apafi fejedelem védőszárnyai alá.

Ekkor bizonyosan a kassai orgonista sem maradhatott a helyén. Igaz, hogy a kolozsvári református templomokban nem volt orgona, ennek ellenére is feltételezhető, hogy Fejértói Jánost, aki az 1658. évben subscribált debreceni diákkal lehetett azonos, mégis itt marasztották az éppen felépült hóstáti templom szolgálatára, hiszen mind a zsoltárokat, mind a dicséreteket eddigi gyakorlatából jól kellett tudnia.

Az egyházköziség történetében a név szerint megnevezett Fejértóira még csak egyetlenegyszer van adatunk. Ugyanis a kvártások 1682. március 18—1683. december 31. évekről készített számadáskönyvében 1682. június 4-én arról számolnak el, hogy „Fizetem egy Deak[na]k hogy Fejertojért az Cantorert szolgált Curator Uraimek akarattya-bol fl. 15.”¹⁴² Tekintettel arra a körülményre, hogy — amint megállapítható — a kifizetett összeg a külső kántor készpénzjárandóságának 37,5%-ának felel meg, ezért a helyettesítés hihetőleg négy és fél hónapig tartott.

E helyettesítés okát biztosan megállapítani nem tudom, bárha nem lehetetlen, hogy Fejértói itt hagyta ezt az árnyékvilágot, tekintettel azonban arra a körülményre, hogy neve elé nincsen „néhai” vagy ehhez hasonló értelmű jelző téve, ezért mégis hihetőbbnek tartom, hogy inkább valamilyen betegség okozta a hosszú ideig tartott szolgálatképtelenséget.

Egyébként a közelebbi meghatározás nélküli „az külső Cantor” megjelölés az 1682—83. évközi számadáskönyvben a helyettesítés utáni időszakban tizennégyeszer fordul elő.¹⁴³ A kíséretében felsorolt adatokból most már megállapítható évenkénti járandósága is, amely készpénzben 40 forint, búzában 8 nagy köből, borban 60 veder mennyiségű volt. E számadatokat azután pontosan megerősíti a generalis synodus kiküldöttének 1683. december 7- és 8-án tartott felülvizsgálata is.¹⁴⁴

A kvártások számadáskönyve még arról is beszámol, hogy ennek a meg nem nevezett külső kántornak egy asztalt és egy nyoszolyát készíttetett az egyházköziség ajándékba, amely bútorok árát azután 1683. augusztus 27-én fizették ki a kvártások Régeni Asztalos Jánosnak, Kolozsvár kiváló asztalosmesterének.¹⁴⁵ Az ajándékozás okát abban kereshetjük, hogy a Bécs ostromára indult török császár segédhadaihoz tartozó több mint százezer főnyi tatár sereg Torda felőlről jövet 1683. június 6-án vonult el a város alatt Szilágysomlyó irányában.¹⁴⁶ s ekkor — Broser Péter feljegyzései szerint — a khán „a vár mellett a buza között tábortát megszállitá és buzáink mind eltapodtattak tőlük.”¹⁴⁷ De valószínűleg nemcsak ennyi volt a kár, hanem hihetőleg feldúlták és kirabolták a hóstátot s benne a külső kántor házat is, hiszen — Inczédi Pál naplója szerint — e tatárság „az országon való általmenetelésben szüntelen égetett, rabolt s az embereket ölte és vágta, a marhákat pedig magával vitte”.¹⁴⁸

¹⁴⁰ RMK III. 2480.

¹⁴¹ M. Nagy István: Czeglédi István. 103.

¹⁴² Kvártások számadáskönyve az 1682/83. gazdasági évről. 23/A.

¹⁴³ I. h. 5/A, 10/B, 11/A, 23/A és B. 35/B, 40/B, 41/A.

¹⁴⁴ Kolozsvári Sándor: Történeti apróságok a múltból. EPRK 1874: 52—54. és 61—62.

¹⁴⁵ 1682/83. évi Ratio. 35/B.

¹⁴⁶ Czegei Vass György naplója 35. és Bethlen Miklós önéletrása I. 537.

¹⁴⁷ Jakab Elek: Broser Péter élete és krónikája. Ker. Magvető, 1895: 101.

¹⁴⁸ Történeti emlékek a Magyar Nép községi és magán életéből. II, 7.

Fejértói — úgy lehet — az 1692. esztendő végéig teljesített szolgálatot.

Végezetül azt is meg kell állapítanunk, hogy Fejértói keresztnevét helyesen tétéleztük fel Jánosnak. Ugyanis Esze Tamás „A magyar Praxis Pietatis”-ről írótt nagyon alapos tanulmányában idézi Kecskeméti Soós Jánosnak, e munka 1677. évi kolozsvári megjelentetőjének 1677. október 9-én kelt elismervényét, amelyben mint tanúbizony-ságra hivatkozik „fejértoý János a kolosváry Orth. Eccla Cantora[ra] es az ő kgye haza nepe[re]”.¹⁴⁹ Ez az adat tehát még valószínűbbé teszi Fejértóinak a kassai orgonistával való azonosságát, mert hiszen Kecskeméti Soós János — ugyancsak Esze Tamás szerint — mint vándor könyvárus és könyvkiadó a többek között 1671. augusztus 15-én Kassán bizonyos könyveket vett át eladás végett. Tehát már innen ismerhette Fejértóit.

2. Váraljai Márton (1693—98.).

A kolozsvári református kollégium tanulóinak névsorában találjuk, mint az iskola törvényeit 1687. táján aláírt „Martinus Várallyai satisfecit, Civ(is) Claud(iacus) factus.”¹⁵⁰ Valószínűleg a filozófiai évfolyam hallgatója volt, amikor 1689. május 25-én elhunyt Szathmár-Némethi Mihály kolozsvári lelképásztor és kolozs-kalotaszegi esperes temetésére nyomtatásban is megjelent latin nyelvű emlékverset szerzett, majd teológus korában írhatta az 1693. január 2-án meghalt Pataki István kolozsvári teológiai professzor és II. Apafi Mihály nevelője temetési kántáján kinyomtatott latin nyelvű versét.¹⁵¹

Az egyházközség konzisztóriumja 1693. január 4-én azt a határozatot hozta, hogy „Pro tempore két Deákokat kell Cantoroknak állítani, egyiket a' Farkas utczaí, másikat a' külső Templombann, a' fizetésükről gondot visel az Eccla.”¹⁵² A külső templomba rendelt diák nevét az 1693. május 21-i gyűléshatározat adja tudtunkra, megállapítván, hogy „A külső Templomban pro tempore Cantorságra fel állitot Varallyai Márton Deák atyánkfiának Sz. Mihály napig fizetése leszen fl. 20. i. e. husz.”¹⁵³ Véglegesítése azonban — úgy látszik — csak három esztendő múlva történt. Ugyanis a kurátorok gyűlése 1696. április 30-án azt határozta, hogy „Wárallyai Márton, becs(ü)(ete)s Atyánkfia a' külső Ecclesiaiban valo Cantorságra hivatvatot, és azon hivatalban állitatik be die 1. Maji Anni praes(entis), ekkoris kezdődvén esztendeje, fizetése leszen pénz fl. ung. 36. harmincz hat forint. Buza Cub. maj. 8. · nyolcz. Bor Ur. 40. · negyven, ily conditioval, hogy a külső Ecclesia fundusan levő háznak fogyatkozásait meg orvosolván, ő klme lakni ki mennyen, és az ott erigalt magyar scholában a' leány gyermekeket szorgalmatosan tanicsa.”¹⁵⁴

A kántori lakás valószínűleg az 1690. december 16-án történt tatárátvonuláskor romolhatott meg, hiszen ekkor maga a templom is teljesen elpusztult. Fejértói kántor ekkor menekülhetett a városba, s minthogy ettől kezdve még évekig nem történt meg az új templom megépítése, hihető, hogy a romok ideiglenes befedésével hidalták át a veszedelmes éveket. Talán 1692 végén Fejértói is meghalhatott, mivel a kurátoroknak a következő év elején új énekvezérről kellett gondoskodniok. Váraljai kollégiumi diák, mint ideiglenes kántor, továbbra is a kollégiumban lakhatott, s teendőinek elvégzésére innen járt ki a hóstádba. 1695. május 29-én az egyházközség új templom építését határozta el.¹⁵⁵ Egy év leforgása alatt azután az építéssel annyira haladhat-tak, hogy május 1-től kezdődleg Váraljait is véglegesíthették és a külső kántori lak helyrehozása után lakni is kiküldhették. Váraljai azonban, mint véglegesített kán-tor, csak alig harmadfél évig teljesített szolgálatot. Erről az időről azután mindössze csak annyi életjel maradt utána, hogy az egyházközség levéltára egy-egy negyedévi búzájárandóságáról kiállított nyugtatványát őrzi 1696. november 6. és 1697. július 11-ről.¹⁵⁶ Majd a harangoztatógazda elszámolása bizonyítja, hogy 1698. március 16-án „A' Külső Kantornak Varallyai Uramnak gyermeke holt meg, harangoztatott három-szor.”¹⁵⁷

¹⁴⁹ Könyv és Könyvtár III, Debrecen, 1963. 71.

¹⁵⁰ „Nomina studiosorum” 14.

¹⁵¹ Szathmár-Némethi Mihály és Pataki István egyetlen példányban megmaradt temetési kántája a Farkas utcai templomban.

¹⁵² Series rerum. 7.

¹⁵³ I. h. 11.

¹⁵⁴ I. h. 46.

¹⁵⁵ I. h. 28.

¹⁵⁶ Egyházközségi levéltár: számadások csoportja.

¹⁵⁷ Veresegyházi István harangoztatógazda számadáskönyve. (Uo.).

A konzisztórium jegyzőkönyv 1698. október 12-én már Debreczeni Mihályt nevezte meg külső kántorul, de hogy a bekövetkezett üresedés nem halálozás miatt történt bizonyítja a kollégiumi diákok névsorából már idézett megjegyzés, amely szerint „Civ(is) Claud(iacus) factus”. Megállapítani nem tudom, hogy mint városi polgár milyen foglalkozásra vállalkozott, minthogy semmiféle iparhoz nem kezdhetett, mivel ahhoz a céhszabályok az inaskodás és a legénykedés útját-módját megkivánták. Ugyanígy kereskedő sem lehetett, állandó közhivatal pedig ekkor még csak a városi jegyzőség volt, ezt pedig már csak azért sem tölthette be, mivel arról valamelyes emlékezet csak maradt volna. De földművelővé sem vedlett át, mert — hát — ebből az időből — a székelységet ide nem számítva — egyetlen példát sem ismerek, hogy bárki is teljes kollégiumi végzettséggel visszatért volna az ekeszervárhoz!

3. Debreczeni Mihály (1698—1711.)

Debreczenit, aki előbb az óvári templom kántora, majd a tanítóasszony eltávokozása után a belvárosban lakó leányok tanítója, Váraljainak állásától való megválása után a kurátorok gyűlése a külső kántorságra helyezte át. 1698. október 12-én „Debreczeni Mihály külső Cantor atyánkfianak az elébbeni Cantor fizetése rendeltetett, ú. m. kész pénz fl. 40. negyven; Búza Cub. maj. 9 . kilentz Bor Urn. n. 40 . negyven azon conditional, mint az elébbi Cantornak”.¹⁵⁸ Tehát a leányok tanítása neki itt is kötelessége vala, bár érette nem kapott külön javadalmazást.

A külső templom s netalán a kántori ház is II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején a hóstát nagy részével együtt megrontatott. Szakál Ferenc naplójából olvassuk, hogy Caltenplatt, Kolozsvár német őrségének parancsnoka 1704. április 9-én a többek között „a mennyire eddig van rontva a hóstát, mégis valami közel való házakat, kerteket, majorokat parancsol elhanyagolni”, hogy azok védelme alatt a kurucság közel ne férközhessék a várfalakhoz. Erre április 20-án „indula derekasban a ház és kertek bontása, és azon éjszakán ége meg külső középutcza, farkasutcza és magyarutczának egyrésze. Más éjszaka Hidelve ége; azután vasárnap nappal külső monostorutczára csak 3 vagy 4 kurucz mutogatván meg magát, házakat gyújtottak és nagy égés lőn.”¹⁵⁹ Ezeket az egyházi épületeket vagy a kurucok gyújtogatása, még inkább azonban Galtenpladt Lőrincz főstrázsamester parancsa következtében érte a pusztulás, de tekintettel arra a körülményre, hogy ez a templom is faépítmény lehetett, nem volt nagyon nehéz újra felépíteni. Lehetséges, hogy megint csak szükségmegoldással segítettek a helyzeten, kétségtelen azonban, hogy a kurátoroknak már 1705 júliusára a külső templomhoz papot helyettesítő deákról kellett gondoskodniok.¹⁶⁰ Ellenben arra a körülményre való tekintettel, hogy kántorhelyettesre nem volt szükség, ezért bizonyos, hogy Debreczeni még mindég itt teljesített szolgálatot.

A XVIII. századot kezdő másfél évtizedről — bizony — csak eléggé homályos képet állíthatunk össze. Valószínű, hogy 1705 után rövidesen újból elpusztult a Külső-Magyar utcai templom, s 1714. évi felépítésekor már nemcsak papot, hanem kántort helyettesítő diákot is kellett oda rendelni. Igaz ugyan, hogy az 1711. évi július 11-ét kevéssel megelőzőt időben még egyszer megjelenik „Kántor Debreczeni Mihály” neve, azt azonban mégsem tudjuk, hogy vajjon még a hóstátban teljesít-e szolgálatot. avagy Vámfalusi Mártonnak 1710 augusztus elején történt halála után nem rendelték-e be a Farkas utcai templomban végzendő szolgálatra? De akármiképpen is történt, valószínű, hogy maga is már nem sokáig élt, minthogy 1711. július 12-i kezdettel Viski Pál kollégiumi diákot állították be helyébe ideiglenes kántorul.¹⁶¹ A sűrű halálozást az ekkor pusztított dőghalállal magyarázhatjuk.

¹⁵⁸ Series rerum. 57.

¹⁵⁹ Történeti emlékek. II. 63, 65.

¹⁶⁰ Series rerum. 94.

¹⁶¹ „Rationarium.”

E. a monostori templom kántorai:

1. Fintaházi (eml. 1691.)

Valószínűleg azonos a Fintaházi Mártonnal, aki 1684 táján írta alá a kolozsvári református kollégium törvényeit.¹⁶²

Fintaházi kántorságára vonatkozólag mindössze csak egyetlen adattal rendelkezem, mégpedig a kolozsmonostori református egyházközség iratai között van Vásárhelyi Matkó István kolozsvári lelkipásztornak egy öt pontból álló jegyzékecskéje. Ennek bekezdése szerint „A, 1691. Adtam a Monostori Eccl pénzéből” (etc.); a 4. pontban Marcinfalusi monostori papnak (bizonyosan fizetésében) adott 8 frtot nevez meg, mígnem az 5. pontban: fizettem „Fintaházi nevű Cántornak fl. 14.”¹⁶³

A többi monostori kántorra vonatkozólag még ennyi feljegyzés sem maradt reánk.

II. A kolozsvári református kántorok munkaköre

Összefoglalásképpen hadd kíséreljünk meg valamennyire is belepilantást keresni abba a helyzetbe, hogy a kántorok legfőbb feladatuknak miképpen feleltek meg, illetőleg énekvezetői képességük milyen mértékű lehetett! Igaz, hogy erre vonatkozó helyhez köthető adatom nincsen, tekintettel azonban arra a körülményre, hogy alábbi idézetemet Tótfalusi Kis Miklósnak, Kolozsvárott működött tudós nyomdászunknak, 1698-ban megjelent Metségéből írtam ki, — hihető, hogy az ő véleménye bizonyos fokig az itteni viszonyokra is reá illett.

„A' Soltároknak igaz notaikat soha a' (magyar) nemzetség nem tudta; hanem tsak hallomásból vötte, a' mit vött benne: és a' sokáig való abusus annyira vitte már, hogy más nemzetek meg sem ismerik, mikor ezek énekelnek, mellyik Soltárt éneklük. A' Cantorok ha errálnak (a' mint gyakran történik) mások-is utánnok errálnak és hova tovább meszszebb-meszszebb esnek az igaz notáktól. Noha talám (a' mint mondám) soha-is igazán a' Magyarok meg nem tanulták vólt. Bár tsak a' Praecentorok¹ tudnák igazán; mások azok után énekelnének. Mint én tselekedtem Fogarasban² stricte premalvan az éneklésben a' kótákat. Minthogy azért én ex fundamento tudtam az igaz nótákat, feltöttem vólt, 's kész is vóltam (kivált eleintén, mikor még dolgunkhoz nem fogtunk vólt) arra, hogy communicáljam, és így nemzetemet reformáljam az iránt. T. Némethi³ Uram maga-is egynehányszor emlegette, hogy szereti a' Musikát: melyből megtetszik, hogy mikor én offeráltam magamat ebben való szolgálatra jelentvén, hogy ahoz tudok; akárki más offeralta vólna magát, kaptanak vólna rajta; de hogy abban-is én nékem köszönnye Nemzetünk foelicitaltatását, neheztellette ő Kegyelme, és neheztelvén készebb vólt azt az alkalmatosságot elmulatni az-az nem tselekedni, és nem igyekezni benne, hogy vagy Deákok, vagy kik tölem kívánnák, magamnak sem illett magamat importune obtrudalni.

¹⁶² „Nomina studiosorum.” 12.

¹⁶³ A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában.

¹ Előénekesek, tehát kántorok.

² 1680-ig volt Fogarason iskolamester.

³ Szathmári-Némethi Sámuel (*1658. †1717.) kolozsvári ref. kollégiumi professor.

Ölyvesi Balás Uram Fogarasi mesterségemben tölem kapva valamitskét abban, igen jó Cantornak tartatott érette: T. Németi Uram maga is azért igen ditsérte; de hogy én tegyek abban valami reformatiot, tsak nem akarta.”⁴

A fenti idézethez hozzá kell azt is fűznünk, hogy a benne megnevezett Ölyvösi Balás, aki 1649 táján született, fogarasi kántorságát megelőzőleg az enyedi kollégium diákja s mint az Etymologia osztály praeceptora, Tótfalusinak tanítója volt.⁵ Majd Teleki Mihály kővári főkapitány Jankó nevű fiát 1675. november 28-án beadván az enyedi kollégiumba, mellé tanítóul Eölyvesi Balás rendeltetett.⁶ Ezután vitethetett Fogarasba énekvezetőül, s mint ilyen egyuttal a fejedelemasszony udvari kántora is volt.

A Tótfalusi által leírt helyzetet — sajnos — korántsem szabad nagytátnak gondolnunk. Állításának igazságát mindjárt mi is átlátjuk, ha nem is akármilyen utolsó helyi, hanem például a XVII. századbeli székelyudvarhelyi szokást vesszük figyelembe. Ugyanis I. Apafi Mihálynak 1671. február 21-én Fogarason keltezett rendeletében azt olvassuk: „Ennek előtte való időkben az udvarhelyi orthodoxa Religion levő ecclésiának lévén olyan ususa, hogy az városi schola Mestert esztendőnként marasztották, avagy ha kiment, mást fogadtak, . . . az városi Mester is az scholában tanított, a Templomban éneklett, az halotti temetésen tanítványival edgyütt jelen volt és Cantorkodott; ha peniglen éneklésre szava nem volt, illendő cantort tartott maga fizetésin”, (etc.)⁷ Az így előállott helyzethez nem sok magyarázatra van szükség. Hiszen a két-három évenként váltakozó iskolatanítóról könnyen feltételezhetjük, hogy minden igyekezetével arra törekedett, hogy amúgy sem bőséges fizetésén ne kelljen a nála jobb hangú helyettessel osztozkodnia, s ezért akár volt zenei érzéke, akár sem, mégiscsak maga látta el a kántori teendőket is. De még abban az esetben is, ha a tanító csakugyan még egy ép énekhang kiadására is alkalmatlan volt, bátran feltehetjük a kérdést, hogy a saját csekély jövedelméből lecsípett néhány forintnyi fizetésre ugyan kit és milyen zenei érzékkel bíró kántorhelyettest fogadhatott volna?

Hasonló helyzetrajzra céloz Szathmár-Némethi Mihály kolozsvári lelkipásztor, kolozs-kalotai esperesnek 1685-ben megjelent „Sz. Dávid Psalteriuma; Avagy A' CL. Sóltárokknak rövid el-osztása, magyarázattya” című művének „A' Kegyes Szivü Olvasóhoz” intézett ajánlásában: „Igen-is kell a Sóltárokat ma énekelni a' Szent Gyülekezetekben: mert sok Sóltárok az Uj Testamentumbéli Anyaszentegyháznak állapottyát próbáltak meg, a' mint a' Soltárnak rendiben meg-láthatni; Azt penig énekelni kell, nem csak a' Deáki seregnek a' Cántorokkal ekgyütt; hanem az egész szent Gyülekezetnek . . . Mert minden rendbéli embereknek kell Istent dicsírni

⁴ M. Tótfalusi K. Miklósnak . . . Mentsége. (Gyalui Farkas, 1902. évi kiadása. Kolozsvár. 72—73.) Legújabb kiadása Bán Imre gondozásában, Klaniczay Tibor bevezetésével, Bp. 1951. — Lásd még e tárgyhoz Csomasz Tóth Kálmán: A ref. gyülekezeti éneklés, Bp. 1950, 234—235., uő.: A humanista metrikus dallamok Magyarországon, Bp. 1967. 10—12., 126—127., 132—142. l.

⁵ I. h. 57.

⁶ Diárium a címeres postálkodásról Teleki Mihály kővári főkapitány udvarában (A SzNM kéziratárában volt.)

⁷ Kis Ferenc: A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium történelme. 18. és Okmánytár 5.

hymnusokkal s lelki éneklésekkel, Solt. 148. Kell pedig azt énekelni, nem rendel s' értelem nélkül; mint ma némely helyeken szokás s' értelem nélkül bőgnék az éneklők; hanem értelemmel az Isten Anyaszentegyháza állapottjának kívánsága szerint, mert mindennek ideje van, s' az ő idejében kell a' Soltárokat énekelni."⁸

Tótfalusi nagyon lesújtó véleménye alól azonban nemcsak Ölyvesi lehetett kivétel, hanem bizonyosan azok is az „igen jó” kántorok közé soroztattak, akiket valamely kitűnőbb helyre állítottak, mert hiszen sokszor egészen messzi vidékről másképpen nem is rendelték volna oda, hogyha a szép énekhanghoz nem járult volna valamelyes zenei érzék is. Jóllehet ha a XVII. században zenei képzésről és a zenei érzék fejlesztéséről nem is nagyon beszélhetünk, de a nagyobb középpontokban mégiscsak sok belföldi és külsőországbeli idegen is megfordulván, a tőlük eredő bírálat is kiváló-gató erőként hathatott. Így a kolozsvári sáfárpolgár 1625. évi számadás-könyvében arról számolt be, hogy május 24-én „Andras Deak magiar-orszagból erkezu[e]n, mester volt az Calvinistak kezeo[tt]t és Fejervarra Akarwa[n] mennj; minde[n] hazanepiuel es marhajaval eggjütt, kanton-saghra”.⁹ Ez az András Deák, akit Bethlen Gábor valamelyik partiumbéli helység iskolamesterségéből rendelt a fehérvári székesegyház kántorává, bizonyosan kedvelt énekese lehetett a fejedelemnek; ezt sejthetjük a sáfár 1629. október 25-i feljegyzéséből is: „Erkezek András Deák Feyeruarj kantor ötöd magaua, Vrunk hiuattia Varadra.”¹⁰ I. Rákóczi György idejében is ugyanő töltötte be ezt a rangadó állást, miként az 1634. esztendei sáfártól értesülünk: február 22-én „Banffi huniadj Andras Vr[un]k Eö N[agysá]lga Feyeruarj Cantora Erkezuen Felesegesteol, megien No 8 magaua Felessege Jauaiert”.¹¹ De ugyancsak ilyen jeles „éneklő kántor” lehetett a kolozsvári óvári Egeresi Mihály deák is, akit Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony 1622. július 1-i temetési alkalmatosságára Fehérvárra is rendelték, valamint a Farkas utcai Daróczi András is, akit ifjabb Rákóczi György fejedelem — amint már láttuk — nemeslevél adományozásával tüntetett ki.

Bod Péter Geleji Katona István püspök életét leírván, arról emlékezik meg, hogy „nem-is tsak élő nyelvvel életében, hanem még halála után-is írásaival kívánt szolgálni az Isten Házának . . . Világra bocsátott e' végre szép Könyveket: a' mellyeknek titulusaik ezek: . . . Graduál: az Énekek költsokkal együtt a' mint abban az időben énekeltek. Kezdette vólt ezt dolgozni Keserüi D. János Püspök, el-végezte 's tökéletességre vitte Geleji István. Ennek Elöl-járó Beszédében, az Éneklésről és Musikáról 's annak gyönyörü 's hasznos vóltáról; 's vallyon az együtt zengő Hármóniás Éneklést jó volna-é 's lehetne-é az Ekklesiába bé-venni? bövséges irás vagyon.”¹²

Ezt a hangjegyekkel kísért régi énekeket tartalmazó hatalmas könyvet öregbik Rákóczi György rendeletére 812 lapnyi, ívrét alakban 1636-ban

⁸ Némethi Mihály: Sz. Dávid Psalteriuma. Lőcse, 1685. 2/B. Hasonlóan lesújtó képet nyújt a XVII. sz-i ref. templomi éneklésről Geleji Katona István, az Öreg Graduál nagy művelődéstörténeti fontosságú előszavában. Idézzve: Csomasz Tóth, A humanista metrikus dallamok Mo-n, Bp. 1967, 136—137. l.

⁹ Sáfár-számadáskönyv. 1625. 51. és 209. KLT.

¹⁰ I. h. 1629. 267.

¹¹ I. h. 1634. 444.

¹² Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. 74, 75.

nyomtatták ki Gyulafehérvárott. A 200 példányban megjelent könyvet a fejedelem nagyobb egyházközségeknek ajándékképpen osztotta szét.¹³ Miként a mátyusföldi esperesnek a fejedelemhez intézett leveléből olvassuk: „mivel Nagyságod nem csak elpusztult templomainknak épületekre nyújtotta bőséges adományát: nem csak a csudálatos szép betűkkel kinyomtatott gradualakkal segítettette szükölködő és árvaságra jutott ecclesiáinkot”...¹⁴ Tehát ha a nyugati határszéli Mátyusföldre is eljuttatta az Öreg Gradual példányait, hogyne kapott volna belőle vagy egy példányt a kolozsvári egyházközség is, bárha semmi emlékezet sincsen róla! Valószínű, hogy akkorra, amikor 1765-ben a templomban felállították az orgonát, az eltelt 130 esztendő alatt a nagyon elhasználódott könyvet — már csak alkalmatlan méreteiért is — félretették. Azután meg elkallódhatott.

Az 1646. június 10-én tartott szatmárnémeti nemzeti zsinat határozatainak Geleji püspök fogalmazásában ismeretes XI. pontja szerint: „Az énekvezérek ... énekeljenek akár az Impressumnak nevezett kisebb énekeskönyvből, akár a Graduale-nak nevezett nagyobból, akár pedig a b. e. Molnár Alberttől magyar nyelvre fordított és francia dallamokra mértékelt vagy legalább rhytmizált soltároskönyvből.”¹⁵

Semmiféle adatunk nincsen arra vonatkozólag, hogy a Gelejitől említett több szólamú (együtt zengő harmóniás) éneklést a kolozsvári templomokban a múlt századokban valaha is megkísérették volna hangoztatni. Erre ugyanis csak a kollégiumi ifjúság lett volna betanítható. Hiszen — amint láttuk — 1697-ben van is adatunk reája, hogy a konzisztórium elrendelte a kántoroknak, hogy „a' Scholai ifjúságot exerceállyák az éneklésben, Professor Uraimékkal ökkel edgyet értvén, és jó rendben vévén ezt a dolgot”, azonban ez csak az egyházi énekek egyszerű megtanítását jelenti, amit e határozat folytatása is bizonyít, elrendelvén: „azonban az Introitus éneklésit, ezután a' Templombeli be menetelkor vetessék fel Vasárnapokon, és ki jövetelkoris ne mulassa el az ifjúság az éneklést.”

E határozat bizonyosan Szathmár-Németi Sámuel professzor műve volt, amelyből azonban — miként a bevezető idézetből megállapíthattuk — Tótfalusi Kis Miklós hozzáértő közreműködése egészen mellőztetett.

Ugyancsak Geleji idejében az 1643-ban tartott generális zsinat — Bod Péter szerint — azt a határozatot hozta, hogy „a' Frantzia Nótákra iratott 'Soltárokat-is énekeljék hét köznap; de a' régi Énekekkel-is éljenek: arra vigyázzanak az elől éneklő Mesterek, hogy a' mit énekelnek, meg-egyezzék a' Hitnek Ágazataival és a' jelen való alkalmatossággal”.¹⁶

Valamivel bővebb útmutatást találunk ugyancsak Geleji püspöktől megszerkesztett s 1649. június 8-án fejedelmi rendelettel kiadni rendelt kánonkönyvnek XCVIII. fejezetében, amely a kántorokra vonatkozó szabályzatot tartalmazza. E kánon a Maklári Pap Lajos összegezésében ilyenképpen hangzik: „A kántorokra ügyeljenek a praedikátorok, hogy minden alkalommal az ahoz illő énekeket meg válasszák, röviden énekeljenek, hogy a tanításra elég idő maradjon, s ne ordítva, de kedvesen, lélekből folyjon az ének. Köznapokon énekeljék a gradualból s a zsolttáros

¹³ RMK I. 658.

¹⁴ EPrK 1880: 313.

¹⁵ Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak. Bp. 1911. 178.

¹⁶ Bod Péter. i. m. 82—83.

könyvből a mi őseink s első reformátorainktól eredett ama régi s magyar népünk előtt oly igen kedves, megszokott énekeket, vasárnapokon pedig mind a két énekesből a francia dallamokra készített verseket. Ünnepekben viszont ama régi darabokat a váltság munkájáról, mint az evangyeliomi előadásokból ki vannak dolgozva.”¹⁷

Itt kell megjegyeznünk, hogy a külső országokból puritánus felfogással éltelten hazatért ifjú papok és tanárok hasonlóképpen nagy súlyt helyeztek a templomi éneklésre, csakhogy főképpen a zsoltárokat és azokat is a nép nyelvén: magyarul kívánták énekeltetni, miképpen Tolnai Dali János sárospataki rektor korában a latin nyelven való éneklést megszüntette.

Mindezekből látszik, hogy nem egy egyházi vezetőben megvolt a jó szándék a templomi éneklés gyakorlásán segíteni, ez azután ha hozzáértő és kötelességtudó volt a kántor, meg is történhetett, mert különösen a tanulóifjúságnak valamennyire kiművelt hangja vitte is magával a hívek bizonytalankodó éneklését. Természetes azonban, hogy — miként az 1683. évbeli adatokból is láttuk — ahol egyik-másik városbeli egyházi vezetőség eltúrta, hogy a tanulóifjúság a templomi éneklés alkalmával vesztég üljön, a hívekben is felbomolhatott a buzgóság, sőt mivel a kántor sem érezte kötelességének, hogy mind a klasszistákat, mind pedig a studiosusokat akár a professzorok által való fegyelmezés útján az éneklésre reá szorítsa, bizonyos, hogy ő sem volt hivatásának tudatában, s az ő éneklése se lehetett más, mint amilyenről az egykorú Tótfalusi Mentségében beszámolt. Ezért tehát nagyon lehangoló az a kép, amelyet az 1686. évben Amsterdamban nyomtatott „Szent Dávid . . . Soltárai” című kiadványából ugyancsak Tótfalusitól nyerünk. Az előljáró beszédben ugyanis arról számol be, hogy Hollandiában a templomba „senki oda könyv nélkül nem mégyen, hanem mindennek vagy egész biblia vagy Uj Testam: vagy legalább Soltáros könyv vagyon a kezében; és senki közöttük az éneklésnek néma hallgatója nincsen, hanem kicsinytől fogva nagyig felemelik szavukat”. Ezzel szemben nálunk nagyon ritka a templomba járók kezében a könyv. Egyúttal hibáztatja az értelmetlen (hibás vagy idegen¹⁸ nyelvű) éneklésünket, továbbá azokat, akik nem énekelnek, mert azok bizonyosan úgy ítélik, hogy „azért tartják a mestert vagy kántort, hogy énekeljen, szántszándékkal csak azoknak nyakokra vetik mintegy terhet az éneklést, némelyek pedig szégyennek tartják énekelni, kiváltképpen az asszonynépek között”.¹⁹ Tótfalusi ennek okául a „magyar oskolák hiányát” véli, de ő csak részben találta el az igazi okot, mert a nagyobb baj ott volt, hogy a tanuló pályára nemcsak a hivatást érző ifjúság törekedett, hanem olyanok is, akik azt hitték, hogy a nehezebb munkától szabadulnak, amikor elhagyják az eke-szarvát, és valahogyan átvergődve a gimnázium hat osztályán és a kollégium évfolyamaiból, egy-két-három évet elvégezve, mesternek vagy kántornak mentek. Minthogy azonban — különösen faluhelyen — e pálya sem volt rózsás, a nehéz életkörülmények között elkedvetlenedve, kötelességüket is elmulasztgatták. Ezt azután annál könnyebben megcselekedhették, mivel sok helyen a pap maga is ugyanolyan hajóban küszködött.

Emlékezzünk meg arról a körülményről is, hogy a tanulóifjúság nem-

¹⁷ SpFüz. 1865: 590.

¹⁸ vagyis latin.

¹⁹ RMK I. 1346. Idézi Nagy Géza: Kálvinista jellemképek. Kolozsvár. 73.

csak a templomi énekléssel fejlesztette énekkészségét, hanem temetések alkalmára is kikérték az énekeseket, s minthogy ezért külön díjazást kaptak a keservesektől, készségesen mentek még falura is. A helybeli unitárius diákság temetési részvételéről a schola seniora rendes feljegyzéseket készített, a református iskola ifjúságáról ilyen beszámolók nincsenek, illetőleg bizonyosan elégték az 1798. évi tűzvészkor. Két adatom azonban mégis van, amely bizonyosságul szolgálhat. Ugyanis a város 1629. esztendei törvénykezési jegyzőkönyve szerint egy temetésen való éneklésért kapott fizetség felett halállal végződött verekedéssel vezett össze a református iskola diáksága az unitárius schola énekesivel.²⁰ A másik adat az unitárius senior feljegyzése, amely szerint: 1694. május 13-án „Magyarország részei Gubernátorának tks és Ngs Bánffi György urnak fiacskája temettetik, kinek temetési tisztességére, mindkét felekezeti diákok megjelentek. Nekünk, noha nem énekelünk, a nagylelkű férfi bőkezűleg adott 40 m. frt”-ot.²¹ Tehát ekkor csak a református énekkar énekel. Egy másik alkalmatossággal való éneklésről a következő adat számol be. Ugyanis a nikolsburgi béke megkötése után Bethlen Gábor 1622. május 6-án nagy kísérettel megérkezett Kolozsvárra. Ugyane hónap elsejei kezdettel az országgyűlés is itt ülésezett. Szécsi (Seres) István városi sáfár a fejedelem bejövetele napján a többek között arról számolt be: „Az Deakoknak az kik az Varga Szinben eneklettek (adtam) Abr(ak) Cz(ipót) 15.”²² Tehát ekkor külön ünnepség keretében fogadhatták a fejedelmet az országos rendek. De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a diákok a maguk multságára is nótáztak. A históriás és más elbeszélő énekeket, sőt az alanyi költészet termékeit is hajdan nem szavalták, hanem énekeltek, ezért látjuk az egykori ilyesfajta emlékeink elejére odaírva: „Ad notam...” Azt látjuk Tinódinak 1554-ben Kolozsvárt kinyomtatott „Chronica” című hangjegyekkel kísért munkájának I. Ferdinánd királyhoz intézett előszavában: „Nyilván vagyon az atya uristennek hatalmassága és jó volta, hogy ... engömet es ... oly malasztal, tudományyal szeretött, hogy külemb. külemb. fejedelmeknek, császároknak, kiralyoknak, hercegöknek hadokat, vijadaljokat ritmus szerint magyar nyelvön önökbe szép nótákkal énökleni tudom szörzeni.”²³ Ha már most megállapítjuk, hogy mindezeknek a különféle alkalmi énekeknek a betanításában a kántoroknak éppen semmi szerepük sincsen, mert hiszen a Kolozsvárt is megtalálható diáktisztségek közül csak az exploratorot találtam; órála van szó a marosvásárhelyi particulának bizonyosan a fehérvári kollégium törvényei után szerkesztett XVII. század közepe táji szabályzatában, hogy az explorator kötelessége harmincöt jó éneket kiválogatnia s magával vinnie a megfelelő alkalomra (pl. temetésre), de vigyázzon, hogy az osztály, amelyet magával visz, üres kézzel ne térjen vissza, hogy a városon nevetség tárgyává ne legyen, különben 20 denarius a büntetése.²⁴ Így talán lehetséges, hogy az előénekes, vagyis az énekvezető is ő maga volt. Mindezekről az éneklési alkalmakról mégis-

²⁰ Városi törvénykezési jzkv. 1629. 28. KLt.

²¹ Unitárius halottak és temetések. (Ker. Magvető. 1887: 251.)

²² Sáfár. 1622. 109.

²³ RMK I. 33. és Ferenczi Zoltán: A régi magyar költészet. I. (Remekírók Képes könyvtára.) 18—19.

²⁴ Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. koll. története. 77. A református iskolákban folyó egyházi énektanításról gazdag bibliográfiái apparátussal szól

csak szükséges tudomást vennünk, mert a majdan kántorokká leendett diákoknak jóformán csakis ezek voltak zenei előiskolái, ahol teljesen a maguk tehetségére, illetőleg műérzékükre voltak utalva. Megjegyzendő még, hogy a hangszeres muzsika gyakorlásában se lehetett részük, mert a töröksíposok, hegedűsök, dobosok, lantosok, virginások, kobzosok játéka külön foglalkozási ág, amelyet bár eléggé jól megfizettek, de se főemberhez, se polgárhoz, se tanult emberhez nem illett e hangszeren való játék.²⁵ Az egyetlen becsületben tartott hangszer az orgona volt, de ez az erdélyi református templomok közül csak a gyulafehérváriba készült, távolabb pedig a kassai székesegyházba. Csodálatos az is, hogy amikor Kolozsvárt az 1765. évben az első orgonát felállították, az első orgonisták — mintegy száz esztendőn keresztül — mégsem a kántorok voltak, hanem — különösen eleintén — a kollégiumi diákok közül kerültek ki, akiknek egyike-másika még a hangjegyeket se nagyon ismerte. Ezt bizonyítja egy, a múlt század első feléből származó cédula, amelyre úgynevezett „lókóta” van felvázolva. Ez a Farkas utcai templom egykori orgonakarzatán levő emelvény felszedésekor került napvilágra. Tehát látjuk, hogy még a hangszeres muzsikán való játszás se fejleszthette a diákok, illetőleg a jövődéli kántorok zenélő hajlamát.²⁶

A Kolozsváron használt egykori énekeskönyvekről nincsen emlékezet. Lehetséges, hogy amiként a helybeli unitáriusoknál, azonképpen a reformátusoknál eleintén kéziratossá állott a pulpituson, s a Szenczi Molnár Albert fordításában megjelent zsolttárak,²⁷ nemkülönbön a Keserői Dajka János s Geleji Katona Istvántól kiadott Óreg Graduál is.²⁸

Az Ujfalvi-féle, „debreceni” énekeskönyv kolozsvári kiadásai is ismeretek²⁹; és mivel egyébként is a különböző kiadásokból nem egy maradt meg Erdélyben, valószínű, hogy itt is énekelték az ebben foglalt dicséreteket. Mindezekben azonban a ma használatos zenei jelzések legnagyobb része ismeretlen volt, ez lehet azután a magyarázata, hogy a zeneileg képzetlen kántorok helytelen időütembeosztása miatt — régi hagyományképpen — legtöbb helyen a nép még ma is nagyon elnyújtja az egyházi énekeket.

A kántorok másik fontos kötelessége a leányok vasárnapi iskoláztatásánál való segédkezés. Ugyanis a lelkipásztorok feladata az isteni tisztelet (vagy az egykori szóhasználattal élve: tanítás) után bennmaradt leányokat a kátéra és a vallás alapvonalaira megtanítani. Ugyanekkor a kántorok egyházi énekekre oktatták őket. Mivel azonban az egykori esperesi vizsgálatokról készített jegyzőkönyvekben nagyon gyakran olvassuk, hogy a falusi lelkipásztor egész éven át elmulasztotta a tanítást, vagy csak ritkán tanított, bizonyos, hogy ilyen helyen a kántor se volt lelkiismeretesebb

Szabolcsi Bence: A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje. Bp. 1929.; újabban I. A magyar zene évszázadai. II. k. Bp. 1961. 11., 20—31.

²⁵ Teleki Mihály levelezése. (Szerk.: Gergely Sámuel.) III. 120. 264.

²⁶ A ref. templomi éneklés, az orgonák történetéhez (s a „lókóta”-hoz is”) ld. Csomasz Tóth Kálmán: Korálkönyveink százéves története c. cikke első részét (Et 1959: 242—251.). — Magy. Prot. Figyelmező. 1876: 256—73; 309—17.

²⁷ RMK. I. 407.

²⁸ I. h. 658.

²⁹ Így pl. az 1690-i; vö. i. h. 1384.

nála. Így látjuk például a Zemplén megyei Sára faluban 1641. február 28-án feljegyezve, hogy Zeleni Mihály pap „Aratástól fogva az leányokat katechismusra nem tanította”, a szomszédos Zsadányban pedig azt jegyezte fel az esperes, hogy „az leányok nem tudnak annyi éneket, mint György Uram idejében”.³⁰ Lehetséges, hogy ez a hiba olykor Kolozsvárt is előfordult, de itt — legalábbis a századvégi adatok bizonyossága szerint — már lelkiismeretesebben vették e tanítást, s a kántorok kötelességeire való figyelmeztetés nemcsak alkalmaztatásukkor történt meg, hanem netalán fizetésbeli változásukkor is.

De az egyházi énektanításban nemcsak a leány-, hanem a fiúgyermek is részesültek. Erre már a XVII. században is található kétségnélküli adat, igaz, hogy forrásunk ezt az iskolatanítók kötelességeként sorolja fel, de nagyon valószínű, hogy amiként a későbbi időkben, azonképpen a reformáció első évszázadában is a vulgáris iskola mestere volt egyúttal a szentegyház kántora. Ugyanis kolozsvári Alesius Dénes, a trunitáriusok püspöke — Bod Péter szerint — „gyönyörűséges szép Rendtartást íra Husz Artikulusokban foglalva a' Tekei és Sajói Kapitulumok elejekbe; ... Meg-erősítette ezeket elsőben Bátori Kristóf Erdélyi Vajda, azután Bátori Sigmond és a' több következett Fejedelmek; mellyeknek erejek szerint mind ez ideig igazgattatnak azokban az Kapitulumokban az Ekklesiák és állanak fenn”.³¹ Valószínűnek tartom azonban, hogy e rendtartást Alesius nem csupán e káptalanoknak, hanem ugyane püspökséghez csatlakozott többi esperesi körletnek is megküldötte, azonban csak a nagysajói egyházmegye levéltárában őrzött Mária Terézia-kori hiteles átirata maradt reánk, amely azután Szabó Károly történettudósunk magyar fordításában közöltetett.³² Ennek tizedik pontja szerint: „Hogy a templomokban zürzavarok és botrányok ne támadjanak, akarjuk, hogy a mesterek előbb az éneklő szent történetet az iskolában tisztáltársaikkal és a gyermekekkel nézzék át, s a szent beszédek alatt ne szunyokálva, vagy valami mást csinálva, hanem figyelmetesen legyenek jelen.”

Ebből a magyarra fordított szövegből mintha az tűnnék ki, hogy az „éneklendő szent történet”-ben valami, a katolikus egyházi szokásokból visszamaradt szertartással találkozánk, azonban inkább hihető, hogy itt a jelentésnek meg nem felelő fordítással találkozunk; szinte bizonyos, hogy az alatt a zsoltárok és dicséreték éneklését kell értenünk, amelyhez vezérfonalat Gálszécsi István, Székely István, Huszár Gál, Heltai Gáspár nyomtatásban is megjelent énekeskönyveinek valamelyike szolgálhatta.^{32a}

*

A kántorok harmadik fontos feladatköre a leányok iskolai tanítása. Párnás kántorok az 1692. évben adott utasításból meggyőződhattünk, hogy az iskolahelyiség magának a kántornak a lakóháza, tehát az iskola maga a kántor, miképpen ezzel a helyzettel még a következő században is nagyon

³⁰ Zoványi Jenő: Miskolczi Csulyak István zempléni ref. esperes (1629—1645). egyházlátogatási jegyzőkönyvei. TT 1906: 378.

³¹ Bod Péter i. m. 24.

³² Névkönyv az erdélyi ev. ref. egyházkerület számára. 1889, 24—32. — EPrK 1872: 365—66. és 373—75.

^{32/a} RMK I. 8. 13, 19, 40, 41, 151.

sok falusi iskolánál találkozunk.³³ Kétségtelen helyzet, hogy a tanítói feladat nincsen kizárólagosan a kántorok személyéhez kötve, sőt csakis a kényszerűség ruházta rájuk és állandósította meg önállók. Ugyanis Szenczi Molnár Albertnek 1621-ben Heidelbergában megjelent „Imadsagos Könyvecske” című munkájának Mező-Szegedi Gáspárné Echi Orsik asszonyhoz 1620. augusztus 10-én intézett ajánlásában fejezi ki azt az óhaját, hogy „engedje az jó Isten, hogy az ktek istenes példájával egyéb főrenden és közrenden való asszony állatok is indittassanak az írás olvasásnak tanulására, követvén ebben egyéb igaz hiten való sok keresztyén nemzetségeknek szokásokat s holott mind falukban, városokban, leánygyermeki scholak is vadnak az mellyekben tisztességes öregasszony emberek tanítják az apró leánkákat olvasásra és catechismusra”.³⁴ Az 1646. június 10-én Szatmárnémetiben tartott nemzeti zsinat határozatainak V. pontja azt rendelte el, hogy „ne csak fiu, de leányiskolák is állittassanak fel ezentul; a leányok olvasni s ha a szülék akarják, írásra is tanittassanak meg”.³⁵ Nemkülönb a Geleji-féle kánonok XCVII. pontja is azt teszi kötelezővé, hogy „fiu-, leányiskolákat kell nyitni, utóbbiak nők vezérlete alatt legyenek, s ha nem találtnak alkalmasak, (abban az esetben) nős kántorok s kisebb egyházbeli papok is elvállalhatják e tisztet, hogy e leányokat a fiuktól külön oktassák olvasásra, kátéra és ha nekik s szüleiknek kedves dolog lenne, még írásra is”.

Az a kényszerűség, amely a leányoktatást a kántorok feladatkörébe utalta, nemcsak Kolozsvárt következett be. Így találjuk ezt a szatmárnémeti református iskolánál is. Ugyanis — Bartók Gábor szerint — itt „legelső, kiről mint tanító-énekvezérről emlékirataink szólnak. 1679. Böszörményi István, ki itt 40 évig énekelvén az Urnak, meghalt 1719. okt. 12.”³⁶

A tanítás tárgya — az 1639. évi püspöki rendelkezés szerint az olvasás, az írás és a káté vala. Ugyanezt írja elő a Geleji-féle kánon is, elrendelvén, hogy „a leányokat a fiuktól külön oktassák olvasására, kátéra és ha nekik s szüleiknek kedves dolog lenne, még írásra is”.³⁷

A káté bizonyosan azonos vezérkönyv volt a vasárnapi iskoláztatás kátéjával, amelyről ugyancsak a Geleji-féle kánonok L pontja azt szabja meg, hogy „katekizmusra kell tanítani a templomi ifjakat, leányokat hetenként legalább egyszer. A káté mindenik egyházban ugyanazon egy legyen.” Igaz, hogy nem erdélyi érvényességű, de föltétlenül egyező követelményeket állít elénk a borsodi kánonok X. cikkelye, amely azt foglalja magában, hogy az „ifjakat, leányokat tanítani kell az imákra, hiszekegyre, tizparancsra, s elsöben a Batizi majd a Siderius kátéja használtassék”.³⁸

Tandíj nem volt, de a tehetősebb emberektől jogában volt a kántornak valamelyes összegecskét kérni, megtiltották azonban, hogy a tehetetlen, szegény emberektől pénzt kívánjon, rájuk bízva, hogy aki mégis fizetni akar, cselekedjék jóakarátja szerint, mert hiszen a kántort a tanításért fizeti az eklészia.

³³ Herepei J.: A gyalui iskola régi mesterei. Kolozsvár. 1941. 14.

³⁴ Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert. Bp. 1897. 223. és RMK I. 514.

³⁵ SpFüz. 1865: 679. — Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak. Bp. 1911. 176.

³⁶ Bartók Gábor: Pótlék Szatmárnémeti történetéhez. SpFüz. 1861: 442.

³⁷ SpFüz. 1865: 689.

³⁸ I. h. 1865: 80.

Mindezek előszámlálása után azt kell megvizsgálnunk, hogy e feladatok miképpen oszlottak meg az erre rendelt egyének között? A csodálatraméltóan kevés adat mégis ad egy-két útbaigazítást.

Mindenekelőtt azt kell megfigyelnünk, hogy Kolozsvárt 1619-ben találunk először adatot az unitárius nagy iskolaháznál levő leányiskolára vonatkozólag, amely — az adat természeténél fogva — régebbi gyökerűnek tetszik. 1621-ben megtaláljuk a szász nemzetiségű tanítónak a nevét. Előkerült ugyane tanítónak magyar feliratú sírköve is 1624-ből; ez azután ugyanennek a tanítónak kádármesterségét is bizonyítja, viszont „diák” mellékneve a schola felső évfolyamaiban végzett tanultságára utal. Ugyane tanító felesége magyar asszony volt, ezért feltételezhető, hogy mind a szász, mind pedig a magyar nemzetiségű unitárius vallású leánykákat ugyanez a tanító oktatta, bárha megengedhető a külön-külön tanerő alkalmazása is. Tekintettel arra a körülményre, hogy az 1609—14. években megszervezett ref. egyházközség intézményei tekintetében követte az unitáriusok által megteremtett haladottabb helyzetet, ezért bizonyosra vehetjük, hogy náluk is a leányiskolát már a szervezkedés idejében megvalósították.³⁹ Kik voltak az első orthodoxus leányiskolai tanítók? — adatok hiányában megállapítani nem tudom, legfennebb a négy évtized múlva jelentkező utalások alapján merek arra gondolni, hogy ezek is tanult egyének lehettek.

Brandsch Henrik az erdélyi szászoknak az 1600. évig terjedő falusi iskoláiról értekezvén, maga is csupán csak egyetlen adatot ismer a szász leányiskoláról, mégpedig a Brassóban alkalmazott „rector puellarum”-ot az 1544. évből. Hozzáfűzi, hogy ez az iskola a reformáció alkotása volt.⁴⁰ Tekintettel arra a körülményre, hogy az 1596. évi beszercei iskola rendtartása szerint a két „campanatores” (harangozó) feladata a fiúkat az olvasás, írás és számolás elemeire megtanítani; továbbá a brassai szentbertaláni iskola 1527. évi harangozója iskolaigazgatóvá tétetett; Vurpod község 1525. esztendőbeli harangozójának „literatus” címe volt; mindezeket egybevetve, aligha tételezhető fel, hogy képzettségük csupán csak a mai sekrestyési és harangozói minőségével lett volna egyenlő. Brandsch további adatot közöl arra vonatkozólag, hogy a kántorok és a discantisták az iskolai személyzethez tartoztak, ugyanis az 1578. évi szász evangélikus zsinat elrendelte, hogy a rektorok fizessék a kántorokat és a falusi discantistákat, vagyis azokat az idősebb tanulókat, akik gyakran collaboratores név alatt fordulnak elő, de a kántorokkal együtt is említik, ezek azután mindnyájan a „personae ecclesiasticae”-hez tartoztak.⁴¹

Mindennek figyelembe vételével szükséges adattárunkban jelentkező két fontosnak látszó megjelölést egymással szembeállítanunk. Mégpedig Kolozsvár 1649. évi városi sáfárpolgára számadáskönyvébe feljegyezte, hogy május 4-én „Erkezuen Az Vrunck enekleö kantora, Deakok teobbeken leuen uelle, az kuczisokkal egigiut No. 6 szemelj”.⁴² Ebben az idézetben az „énekítő kántor” kifejezés a lényeges! A másik, figyelmünkre méltó meghatározás az egyszer már idézett 1653. augusztus 1-i számadási tétel:

³⁹ Herepei J.: Az erdélyi leányoktatás első nyomai. Erdélyi Helikon. 1928: 303—09. és Hozman János diák, kolozsvári leányiskolai tanító. EM 1944: 126—28.

⁴⁰ Brandsch Henrik: Az erdélyi szászok falusi iskolái 1600-ig. 31.

⁴¹ I. h. 36. 43—44., 48.

„Varadj Miklos uram eő Kglme paranczolattiból adtam Pharnasinak az Classicus Cantor[na]k pénzt fl. 3.”⁴³ Itt pedig a „classicus Cantor” megjelölést kell taglalás alá vennünk! Tehát az egyiknek a templomi szolgálatra rendelt, a másiknak pedig az iskolai osztályok (classisok) tanítására beosztott kántornak kellett lennie. Így Párnás kántort legalábbis szolgálátának első éveiben csak tanítás céljából alkalmazhatta az egyházközség, vagy pedig — Daróczi András Farkas utcai kántorral ellentétben — kettőjük közül ő volt az a kántor, akinek valószínűleg feladatához tartozott a leányok oktatása.

Kísértsük meg megállapítani, hogy az olvasás-írásra tanító személyzetet miért is nevezték kántoroknak, ellentétben a ma általánosan használt „tanító” megnevezéssel? Eltekintve a latin „cano” igéből származott „cantor” szónak az ó-, közép- és újkori európai pályafutásától, állapítsuk meg, hogy amiként a szászoknál,⁴⁴ ugyanúgy a magyarságnak nyugatról átvett egyházi szervezetében a papok mellett a cantores, campanatores, ludimagistri, collaboratores, továbbá az aediles, vespillones az egyházi szolgaszemélyzethez (famuli) tartoztak. Minthogy pedig a magyar „tanító” elnevezés alatt a papot, a „tanítás” alatt a prédikálást értették, az oktatással is megbízott segédszemélyzetnek pedig továbbra is megmaradt eredeti hivatali megnevezése: kántor, harangozó, ludimagister, rektor, kollaborátor stb.

Igy tehát Kolozsvárt is az első leányiskolai tanítók bizonyosan a „classicus cantorok” s netalántán még a harangozók is lehettek, bárha az utóbbira vonatkozólag csak 1699-ben találtam feljegyzést hihetőleg mint szükségmegoldást, ellenben a XVII. század második feléből megmaradt néhány quártási számadáskönyv, valamint a harangoztatógazdák ratiója a harangozókról semmi ilyesféle feladat emlékét nem őrizte meg. Jóllehet sem az egyháziaknak, sem a harangozóknak, mint az egyházi segédszemélyzet tagjainak, foglalkozása tulajdonképpen nem volt alantas természetű, ezért betöltői sem tanulatlan, írástudatlan emberek. A harangozói teendő megbecsült voltát bizonyítja, hogy sok faluhelyen magának a papnak volt feladata a harangozás.⁴⁵ A Szolnok-Doboka megyei Somkerekén még a XIX. század első felében is az iskolamester kötelessége volt a harangozás, éppen ezért 1848-ban a már előregedett tanító azt kérte az egyházközségtől, hogy olyan kántort válasszon, aki rendes harangozó is legyen, mivel a harangozást ő már nem tudja végezni.⁴⁶ Még a Székelyföldről is idézve példát, így találjuk a XVIII. század második felében Háromszéken az „Also Csernatoni Leany Schola Tanitoja harangozó is levén pro nunc, de ez előtt mind Bölönbe mind Hermányban actualis Mester is lévén, a Csernatoni Biro az adoért, el hajtotta két lovát s el is adta”,⁴⁷ jóllehet mégiscsak egyházi személy volt, akit adó nem terhelhetett.

Úgy látszik, hogy II. Rákóczi György uralkodásának idejétől a különben gazdag Kolozsvárra nehezedett csapásos esztendőök az eklézsia igazga-

⁴² Sáfár. 1649. 138.

⁴³ Ref. quártások 1653—54. évi Regestuma. 44/A. (Ref. ekkla levéltára.)¹

⁴⁴ Brandsch i. m. 44—45. Csomasz Tóth: Humanista . . . 57. (Brassó).

⁴⁵ Lásd e kötetben a „Rektor és prédikátor mint harangozó” c. cikket.

⁴⁶ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye nevelés és oktatásügyének története. Dés, 1896. 458, 459.

tásában is módosításokra készítették a gondnokok testületét (konzisztóriumot). Az 1655—56. évi számadáskönyvek szerint Daróczi András belső-kántor a rendes 60 Forintnyi készpénzjárandósága mellé még 28 forintnyi különböző pótlékokat kapott, Posoni István deák azonban 1669—70. gazdasági évben a pótlékokat már nem élvezte, de hogy mégse maradjon e lecsökkent javadalmazással, úgy látszik, ekkortáiban ruházzák reája a leányoktatás feladatát, s ezért 60 forintnyi törzsfizetését — amiként későbbi jegyzőkönyvi határozatok bizonyítják — 12 forint készpénz s két köből búza járandósággal megpótolták. Ezután, legalábbis a Farkas utcában, mintegy negyedszázadig változatlan a helyzet, ellenben az óvári templom 1655-től 1685-ig romokban hevervén, ha közvetlen adatunk nincsen is reája, mégis tudjuk, hogy az 1653-ban „klasszikus kántor”-ként említett Párnás (Miklós) még mindig itt van, tehát neki legalábbis az óvári templom felépítéséig továbbra is a régi munkakörében kellett működnie. Ezért valószínű, hogy a belvárosban ekkortáiban az egyháznak két leányiskolája volt: az egyik a Farkas utcában, a másik meg az Óvárban.

Fontos jelenségnek kell azt is tartanunk, hogy a század végén, felette rövid ideig is, 1695. április 24-től 1697. április 21-ig már nőt is alkalmaztak leánytanítóul, tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a „tanító asszony”-nak, az egyháztól nyert járandósága nagyon csekély volt, bizonyosan ez lehetett az oka, hogy kerek két esztendeig Szentgyörgy-naptól Szentgyörgy-napig tartott működése után „a Tanító Asszonyis el bucsuz(ott) az Ecclesia szolgálattától”. Az erdélyi magyar közoktatásban ez az első ismert adat női tanerő alkalmazására vonatkozólag. Következő adatunk 1714-ből maradt reánk, mégpedig az egyházi személyek és intézmények összeírásában, így: „Viduae Csikfalvianae Praedicantissae puellas docentis 1 domus integrae.”⁴⁸ E példák követését csak évtizedek múlva találjuk Dés városában. Ott ugyanis a református egyházközség 1730-ban rendelte el a leánygyermek kötelező taníttatását: Tanítójuk a kántor volt, a tandíj pedig 3 márvás, 1 véka búza s 1 szekér tűzifa, amelyet minden szülő köteles akkor is megfizetni, ha gyermeke nem jár az iskolába, 1747 augusztusában azután olyan határozatot hoztak, hogy a tanítás sikere érdekében a kántortanító mellé egy tanítónő is alkalmaztassék. Ez a „becsületes tanítóasszony” pedig Kolozsvárról hívatott meg. A három osztályra osztott tananyagban azután a női kézimunka is felvételre került. Sajnálatos körülmény azonban, hogy már 1762-ben ismét egyedül csak a kántor kezére voltak a leánykák bízva.⁴⁹

Úgy kell lennie, hogy az unitárius leányiskola helyzetével ellentétben a reformátusoknál a leányok tanítására eredetileg nem rendeltek külön iskolaházat, hanem a kántor a saját lakásán oktatta a tanítványait. Ugyanis az óvári úgynevezett „kis iskola”, amely 1655-ig a kálvinista ifjak és gyermekek tanintézete volt, magánházból alakítottatott át, tehát már a fiúk számára sem volt benne bőséges férőhely, éppen ezért egészen e század elejéig visszaható erejűnek elfogadhatjuk a kurátorok gyűlésének 1692. április 27-i határozatát, amely Párnás kántornak meghagyja, hogy fizetését ismét csak akkor folyósítja, ha „eö Kegelme mind a' Templomban a' tanításkor,

⁴⁷ A SzNM levéltárában volt, a Gödri-féle gyűjteményben; keltezés nélküli irat.

⁴⁸ Jakab Elek: Kolozsvár története. Oklevéltár. II. 230.

⁴⁹ Kádár József i. m. 167—68.

mind maga házánál taníttya a' Lei(á)nyokat". Ez a helyzet pedig általános volt, így látjuk Szolnok-Doboka megye XVII. századbeli közoktatásában is, hogy „a kisebb egyházakban rendszeren a mesterrel és családjával együtt, annak lakószobája szolgált iskola helyiségül”. A nagyobb falusi eklézsiákban pedig az lehetett a helyzet, amiről a XVIII. századbeli állapotok tesznek bizonyosságot. Ugyanis a mesteri lakás ekkor két szobából állott. „A két szobát a pitvar választotta el. Egyik szoba a pitvarral a mester és családja, a más szoba az ugynevezett »classis« a tanulók számára van fenntartva minden felszerelés nélkül.”⁵⁰ A szolnok-dobokai kép természetesen a fiú-iskolákra vonatkozik, de mi egészen alkalmazhatjuk a kolozsvári leány-iskolákra is, minthogy ennél kezdetlegesebb forma el sem képzelhető. Lehetséges azonban, hogy akkor, amikor a kolozsvári kántornak természetbeni javadalmazásához tartozó házára, vagyis lakására találunk adatot, alatta a nagyobb falusi eklézsiák kétszobás és pitvaros épületéhez hasonló helyzetre kell gondolnunk. Tehát határozottan ilyen kell látnunk Váraljai Márton kántornak 1696. április 30-án adott rendelkezés szavaiban: „a' külső Ecclesia fundusán levő háznak fogvatkozásit megorvosolván, ö k(egye)lme lakni ki mennyen, és az ott erigalt magyar scholában a' leány gyermekeket szorgalmatosan tanicsa.” Tehát a létesített iskola, illetőleg classis már akkor megvolt, amikor — mint a kántorságra ideiglenesen alkalmazott kollégiumi diák — benn lakott a városban.

A kolozsvári születésű dr. Lengyel Dániel önéletrajzában múlt század eleji leírásában említi, hogy Farkas utcában a papilak után „a kántori, organistai lakok s elemi iskola” következett,⁵¹ amely utóbbiról azután más helyen megállapítja, hogy a század második felére már javításon ment át.⁵² Ezen túl, az utca végén álló ház azonban mintegy két évtizeddel ezelőtt még teljesen eredeti állapotban állott. Ez az úgy nevezett „kis ispotály”: két, egymás végtében épített, egészen egyforma alaprajzú, három-három osztatú épület volt. Bizonyosan ilyen lehetett a tőzsomszédos kántori lak, illetőleg elemi iskola is. Tekintettel arra a körülményre, hogy ez az épület egészen régi típust képviselt, sőt maga is legalább 200—250 évvel ezelőtt épült, feltételezhető, hogy szomszédja is eredetileg ugyanilyen szerkezetű vala.

A telek nyugati oldalán a Farkas utcára merőlegesen épített tornácos ház — mint mondtam — hármas tagozódású volt. A pitvarból balkézre, vagyis az utca felé nyílt a nagyobb szoba egy ablakocskával az utcára s egy másikkal a ház hosszában elnyúló tornácra épült. A pitvarból jobbra nyílt a kisebb szoba, egy ablakocskával a tornácra. A tornác eresztét összesen talán három vagy négy, durván faragott faoszlop tartotta. Az épület falai alacsonyak, ellenben zsindegyel fedett, meredeken dülő, négylapú tetőzete feltűnően magas volt. A ház alá volt pincézve. A nagyobb szoba tornácra nyíló ablaka alatt volt a csapóajtós pincelejárát.

Ugyanilyen lehetett tehát az egykori kántori lakás, amelynek netalán a nagyobbik szobája volt a „classis”. Összetettebb típusú épületekre már csak azért sem gondolhatunk, hiszen az 1656-ban épült papilak vagy „eklézsia

⁵⁰ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. VI. 10.

⁵¹ Lengyel Dániel önéletrajza: A kolégiumi élet. 1/B. levél. (Tulajdonomban levő kézirat.)

⁵² I. h. Kolozsvár. 2/A. levél.

háza”-nak eredeti törzse is — a konzisztoriális hivatalos teremmel együttvéve — hasonlóképpen csak három helyiséget foglalhatott magában.

Szólanunk kellene az ebbe az iskolába járó növendékekről is, minthogy azonban reájuk vonatkozó adatunk éppen semmi sincsen, ellenben tudjuk, hogy legalábbis a belvárosi polgárság asszonyai tudtak olvasni és írni meg számolni, bizonyos, hogy e tudományukat csakis nyilvános iskolában sajátították el. Lehetséges, hogy a Külső-Magyar utcai templom 1672. évi felépítése után ott is mindjárt kezdetét vette a leányoktatás, de ha ez akkor mégsem történt volna meg, a század vége felé azonban már biztos adatot találunk a hóstáti leánygyermekek tanítására vonatkozólag. Ezzel szemben éppen semmi nyomot sem találunk a szász református leányok oktatására vonatkozólag, bárha egészen lehetetlennek tartom, hogy az ő érdekükben mi sem történt volna!

E sovány adatok nagyon halvány vázlatot tárnak elénk, és mégis fontosak, mert ezeknél semmi többet nem tudunk a kolozsvári leányoktatásra vonatkozólag. Éppen ezért még egyszer összegezzük a legfontosabb pontokat:

1. 1619-ben megtaláljuk az első nyomot a kolozsvári unitárius leányiskolára vonatkozólag. Nagyon valószínűnek mondható tehát, hogy az 1614. esztendőre véglegesen megalakult református gyülekezetben is már ekkorra megszervezték a leányoktatást.

2. A tanítók eleintén a klasszikus kántorok lehettek, majd kb. az 1669. évtől kezdve feladatuk az éneklő kántorokra ruháztatott át. A XVII. század utolsó évtizedében: 1695-ben átmeneti megoldásként tanítóasszonyt alkalmaztak, majd ennek 1697. esztendei elbúcsúzása után — miután az óvári templom átadatott a katolikusoknak — ennek állás nélkül maradt éneklő kántora bízott meg a tanítással. E megbízását másfél évig töltötte be. Őutána 1699-ben — nem tudjuk, mennyi időre — a harangozót alkalmazták a leányok tanítására.

3. 1696-ban a hóstáti leányiskoláról találunk említést, amelynek tanítója a külsőtemplombeli éneklőkántor.

4. Az iskola a tanító lakóháza volt.

5. A tanítás tárgyai: olvasás, írás, hitnek ágazatai, vagyis a káté s későbbben netalántán a számolás alapműveletei.

6. A tanítás ingyenes, csak a módosabb szülők fizethettek tetszésük szerint, a szegényektől azonban sem díjazás, sem ajándékozás nem volt követelhető.

Az elmondottak alapján látható, hogy a népnevelés bár szórványos mértékben, de az egész XVII. század folyamán mégiscsak fel volt véve a református egyház tervezetébe, nagyobb lendületet benne azonban csak a század közepe tájától kezdődőleg vehetünk észre, csodálatosképpen a konzervatív felfogású Geleji püspök és a haladó szellemű puritánusok voltak ennek sürgetői. Lehetséges, hogy Tolnai Dali Jánoséknak az a követelménye, hogy az iskolai oktatásban a leánygyermek is részesíttessenek,⁵³ még buzdítóbban hatott a vele legalább ebben egyetértő Gelejire.

Az adatok elégtelenségét csak az Apafi korának eseményei kezdik kissé betölteni. Ezeknek alapján tudunk a még korábbi múltra egy kissé visszakövetkeztetni.

⁵³ Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak. 99.